

Analiza kolektivnih identiteta u romanima Kristiana Novaka

Kefelja, Patricija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:926409>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Patricija Kefelja

**Analiza kolektivnih identiteta u romanima
Kristiana Novaka**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Patricija Kefelja
Matični broj: 0009077557

Analiza kolektivnih identiteta u romanima Kristiana Novaka

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost, Informatika

Mentor: doc. dr. sc. Mario Kolar

Rijeka, 22. rujna 2023.

Izjava

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Analiza kolektivnih identiteta u romanima Kristiana Novaka* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Marija Kolara.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Patricija Kefelja

Potpis

Zahvala

Hvala svim mojim profesorima, a posebice mentoru doc. dr. sc. Mariju Kolaru, s kojima sam se susrela kroz cijelo svoje obrazovanje. Naučili ste me ustrajati, pomagati, razmišljati.

Veliko hvala svim mojim prijateljima koji su uz mene bili u turbulentno vrijeme studiranja. Bez vaše podrške i pomoći studij bi bio nezamisliv.

Najveće hvala mojoj obitelji bez čije potpore i predanosti ne bih bila tu gdje jesam. Hvala na svakom razgovoru, zagrljaju, suzi i hrani. Studij bez vas bi bio neostvariv.

Sanja sânja san
dodiruje sunce, sol
Sanja (ne) sânja

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Pisac s verifikacijom	2
3. Kolektivni identitet.....	3
4. Analiza kolektivnih identiteta u romanima Kristiana Novaka	6
4.1. <i>Obješeni</i>	6
4.1.1. Prelaženje granica	6
4.1.2. Kolektivni identitet u <i>Obješanima</i>	7
4.2. <i>Črna mati zemla</i>	9
4.2.1. Dragocjen roman	9
4.2.2. Kolektivni identitet u <i>Črnoj mati zemli</i>	11
4.3. <i>Ciganin, ali najljepši</i>	14
4.3.1. Hrabrost	14
4.3.2. Kolektivni identiteti u <i>Ciganinu, ali najljepšem</i>	15
4.3.2.1. Na rahlom tlu.....	16
4.3.2.2. Slijepa ulica	29
4.3.2.3. Negdje između.....	34
5. Zaključak.....	38
6. Popis literature.....	40
7. Sažetak i ključne riječi	42
8. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku.....	42

1. Uvod

Kristian Novak na hrvatskoj se književnoj sceni pojavio 2005. godine romanom *Obješeni*. Poslije osam godina objavio je drugi roman *Črna mati zemla* (2023.), kojim je privukao pažnju čitatelja i publike, koja je još porasla poslije objavljivanja trećeg romana, *Ciganin, ali najljepši* (2016.). Potonja dva romana nagrađena su prestižnim nagradama, a doživjela su i popularne kazališne adaptacije te su prevedeni na više jezika, čime je njihov autor postao jedno od najvažnijih imena suvremene hrvatske književnosti. Zbog toga ću im pažnju posvetiti u ovome radu, koji će se baviti analizom kolektivnih identiteta koji dominiraju u romanima.

Rad se sastoji od pet poglavlja. U poglavlju *Pisac s verifikacijom* ukratko ću prikazati Novakovu biografiju, a u poglavlju *Kolektivni identitet* sažeto definirati taj pojam i pokazati njegovo poimanje kroz povijest. Slijedi središnji dio rada, *Analiza kolektivnih identiteta u romanima Kristiana Novaka*, koji je podijeljen na tri potpoglavlja. Svako potpoglavlje bavi se jednim od triju spomenutih Novakovih romana, *Obješeni*, *Črna mati zemla* i *Ciganin, ali najljepši*, i to na dvije razine. Prva je koncizno predstavljanje djela i njegove radnje, a druga pronalaženje kolektivnih identiteta unutar romana te njihovo interpretiranje. U sva tri romana analizira se kolektivni identitet Međimuraca, dok se u *Ciganinu, ali najljepšem* analiziraju i kolektivni identiteti Roma, migranata i policije. U završnome dijelu rada sintetiziraju se sva dosadašnja poglavlja, a zaključci se stavljaju u okvir suvremene zbilje.

2. Pisac s verifikacijom

Jedan vrhunski roman dovoljan je da pisac uđe u vječnost. On je napisao čak dva koja imaju obilježja velikih romana i osvojio brojne nagrade uz oduševljenje i kritike i publike. On je književnik, znanstvenik i bivši sportaš Kristian Novak.

Rođen je 1979. godine u Baden-Badenu u Njemačkoj. Osnovnu školu završio je u Sv. Martinu na Muri, a gimnaziju u Čakovcu. Od 1998. do 2009. godine kategorizirani je vrhunski sportaš Hrvatskog olimpijskog odbora i u tom je razdoblju petnaest puta državni prvak u karateu. Od 2002. do 2006. godine osvaja srebro, dvije bronce i dvije ekipne bronce na europskim prvenstvima te ekipnu broncu na Svjetskom prvenstvu. Godine 2005. diplomirao je kroatistiku i germanistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje i nastavlja svoje obrazovanje kao znanstveni novak na Odsjeku za germanistiku od 2005. do 2012. Iste godine kada je diplomirao objavljuje i svoj prvi roman *Obješeni*.

Doktorirao je lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2011. s radom *Rekonstrukcija jezičnih biografija pripradnika ilirskoga pokreta: prilog povijesnoj sociolingvistici hrvatsko-njemačkih jezičnih dodira*, koji godinu dana poslije objavljuje kao knjigu *Višejezičnost i kolektivni identitet iliraca*. Od 2012. do 2021. predavao je na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci, a otada do danas predaje na Odsjeku za germanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Njegov drugi roman *Črna mati zemla* objavljen je 2013. godine, i za njega je dobio nagradu T-portala za roman godine. *Ciganin, ali najljepši* objavljen je 2016., a za njega je osim još jedne nagrade T-portala za roman godine, dobio i Nagradu „Ksaver Šandor Gjalski“ te Nagradu „Fran Galović“. Te 2017. godine *Črna mati zemla* premijerno je izvedena u Zagrebačkom kazalištu mladih, a *Ciganin, ali najljepši* premijerno je postavljen na daske u Hrvatskom narodnom kazalištu Zagreb.

Kako je jednom izjavio njegov urednik Kruno Lokotar, jedini je pisac koji ima verifikaciju kao umjetnik na temelju svojih romana, kao znanstvenik na temelju svog doktorata i svojih znanstvenih radova i kao sportaš na temelju svojih rezultata. Uz sva ova postignuća, aktivan je član zbora Izvor.

3. Kolektivni identitet

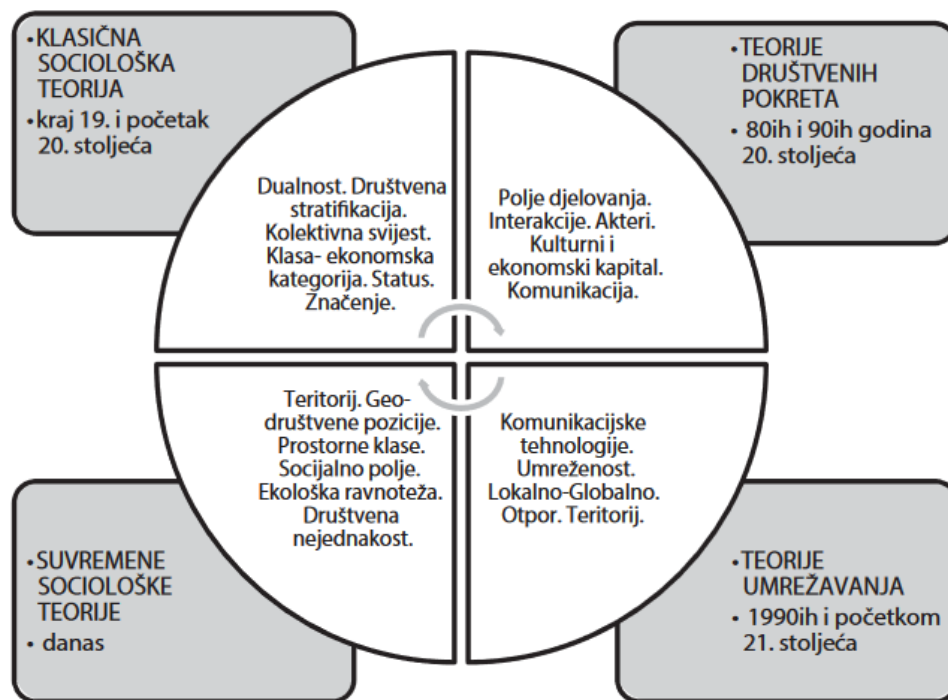
Kroz djelovanje u različitim sferama – intimnoj, političkoj, ekonomskoj i kulturnoj – pojedinci i grupe, skupljajući iskustvo, znanje te razmjenjujući informacije, dolaze do razumijevanja i artikulacije sličnosti i razlika (Petrović 2006: 215). Kroz djelovanje u navedenim sferama grade i svoj i kolektivni identitet, a vrijedi i obrnuto – identitet djeluje na njih. Književnost kao odraz ljudskoga društva često zadire u kompleksnost identiteta. Kroz proučavanje likova, okruženja u kojima se oni nalaze, ali i samog narativa, autori imaju umješnost prikazati različite aspekte kolektivnih identiteta. Ispitujući kako ih oni oslikavaju, možemo steći uvid u dinamiku društva, kulturnu perspektivu i univerzalnu ljudsku potragu za vezom i pripadanjem.

Za potrebe razumijevanja kolektivnog identiteta općenito, ali i unutar Novakovih romana, prvo ga valja definirati. Kroz povijest kolektivni su identiteti igrali ključnu ulogu u oblikovanju društva i posljedično utjecali na ljudsko ponašanje. Stoga je kolektivni identitet bio i ostao predmet različitih teorija i tumačenja.

Kolektivni identitet je osjećaj pripadanja određenoj društvenoj grupi, ali i sociološka kategorija koja služi proučavanju nastajanja i razvoja društvenih pokreta (Bešlić 2019: 75). Budući da se kroz povijest daju brojne definicije kolektivnog identiteta, u radu će se prikazati presjek onih nezaobilaznih.

Slika 1 prikazuje osnovne elemente teorija vezane uz kolektivni identitet.

Slika 1: Prikaz teorija kolektivnoga identiteta

Izvor: Bešlić 2009.

Klasična sociološka teorija objedinjuje spoznaje Émilea Durkheima, Karla Marxa i Maximiliana Webera, a temelji se na konceptu društvene stratifikacije. Ona se odnosi na poredak društava hijerarhijski: na temelju ugleda, moći ili bogatstva. Unutar teorije postoje dvije različite perspektive: funkcionalistička i marksistička. U prvoj je naglasak na kolektivnoj svijesti, a u drugoj na revoluciji, konfliktu i nejednakosti. Zaključno, društvena stratifikacija je u odrazu dualnosti društvenih struktura.

Teorije društvenih pokreta interpretiraju masovne društvene pokrete. Takav trend istraživanja vodio je sve češćoj upotrebi termina „kolektivni identitet“, u sklopu kojeg valja spomenuti Alaina Tourainea, Pierrea Bourdieua i Alberta Meluccija¹ koji su doprinijeli boljem razumijevanju konteksta u kojem se razvija kolektivni identitet (Bešlić 2019: 77). Njima je cilj bio objasniti da kolektivno ponašanje nije izričaj gomile u kojoj se nalaze iracionalni pojedinci.

¹ Melucci definira kolektivni identitet na tri razine: (1) proces i uključuje definiranje svrhe, sredstava i područja akcije, (2) mreža aktivnih odnosa među akterima koji putem međusobne komunikacije utječu jedni na druge, pregovaraju i donose odluke, i (3) ne može se svesti na objektivno kalkuliranje nego je potreban određen stupanj „emocionalne uključenosti“ članova grupe (Melucci 1995: 44-45).

Melucci i Tourainea smatraju da je kolektivni identitet promjenjiv, a Bourdieu drži da moć u socijalnom polju drže i ekonomski i kulturni kapital.

Teorije umrežavanja razvijaju se paralelno razvojem komunikacijskih tehnologija. Globalizacijom i internetizacijom dolazi do razvijanja različitih novih kolektivnih identiteta koji su obilježeni i razlikom između globalnog i lokalnog. Manuel Castells ključan je za njihovo objašnjavanje. Identitet postaje pluralna kategorija promjenjivog sadržaja, a važnost se daje dinamici otpora koja se javlja kao odgovor na globalizaciju i pokušaj očuvanja lokalnijih i specifičnijih oznaka kolektivne identifikacije (Bešlić 2019: 81).

Suvremene sociološke teorije u središte svojeg interesa stavljaju pojam teritorija, koji je jezgra moći i identiteta. Kako navodi Bešlić (2019: 81), identitet se definira geo-društvenom pozicijom na teritoriju, a društvena moć količinom teritorija koji zauzima određena prostorna klasa. Ona je određena i svojim povijesno-kulturnim naslijeđem koje u sebi sadrži znanja, običaje, društvene norme, mitologiju, religiju, povijest i zajednička sjećanja.

Kao što je vidljivo, teorije kolektivnih identiteta razvijale su se i transformirale tijekom vremena, odražavajući promjene u društvenim, kulturnim i političkim kontekstima, a posljedično i u književnosti koja je odraz svega navedenoga.

4. Analiza kolektivnih identiteta u romanima Kristiana Novaka

Teško je razgraničiti osobno od kolektivnog identiteta u romanima jer se i kroz osobe iskazuje kolektivni identitet. U svakom od Novakovih romana likovi su ti koji nam dočaravaju ozračje u kojem žive i djeluju te predočavaju kolektivne identitete čiji su dio, ali i one s kojima su u doticaju.

4.1. *Obješeni*

Obješeni su prvi Novakov roman, objavljen 2005. godine. Bez obzira na jedinstvenost i potencijal, taj roman nije naišao na širu percepciju, i to vjerojatno ponajprije zbog toga što ga je objavio mali, nekomercionalni nakladnik (Grad Čakovec) pa je pitanje koliko je knjiga u distribuciji uopće došla do čitatelja (Tolić 2014). Kako i sam Novak u jednom od intervjua s Tanjom Tolić (2014) navodi, roman je pisan pod snažnim dojmom tada aktualnih filmova *Matrix*, *Trumanov šou*, *Klub boraca*, *Grad tame* i *13 kat*. Roman je nastao u vrijeme Novakova studiranja, a kako u njemu piše o stvarima koje su mu u to vrijeme bliske i dobro poznate, možemo reći da je roman ilustrira dinamičan studentski život kao mješavinu odrastanja te definiranja i redefiniranja sebe i drugih.

4.1.1. Prelaženje granica

Roman je podijeljen na pet dijelova, a radnja je smještena u Zagreb i Međimurje. U romanu pratimo tri glavna lika, međimurske studente Damira, Michaelu i Svena. Svi su oni rodom iz malog grada na sjeveru Hrvatske, a upoznali su se u osnovnoj školi. Obrazovanje su zajedno nastavili u gimnaziji i tada su se Damir i Michaela zavoljeli. Krenuvši na fakultet u Zagreb, prelaze granicu svog komfora te se njihovi životi mijenjaju. Michaela i Damir prekidaju dugogodišnju vezu, a Sven i Michaela se zaljubljuju. Nakon što Damir čuje njih dvoje kako „su zabrijali“, doživljava katatoniju² i katalapsiju³. Taj podatak saznajemo pri samome kraju romana, a do onda čitatelj dobiva dojam da Damir za sebe pokušava stvoriti neki novi, drugačiji život. Međutim, taj pokušaj stvaranja samo je shizofrena epizoda. Čitatelj osim uvida u Damirovu psihu, dobiva i Michaelinu

² Stanje krajnje mišićne ukočenosti i zgrčenosti s potpunim prestankom voljnih pokreta (*Hrvatska enciklopedija*).

³ Oblik shizofrenije s glavnim poremećajem psihomotornih funkcija (*Hrvatska enciklopedija*).

i Svenovu vizuru. U ovome romanu zanimljiva je i pristranost pripovjedača koji se u nekim dijelovima izravno obraća čitatelju različitim komentarima.

Unutar ovoga rada, fokus će se ipak s fabule prebaciti na faktor koji je zajednički i definira sva tri lika – dolaze iz provincije.

4.1.2. Kolektivni identitet u *Obješenima*

Damir, Michaela i Sven rodом su iz malog provincijskog gradića sjeverne Hrvatske. Iako se naziv gradića u romanu ne navodi, moglo bi se pretpostaviti da je riječ o Kotoribi⁴, budući da Novak piše kako će ga označiti slovom K, a i Damir se u trećem dijelu romana nalazi na peronu gdje se čuje glas iz zvučnika koji najavljuje „vlak za Kotoribo...” (Novak 2005: 110).

Kao što je i navedeno, jedna od odrednica kolektivnog identiteta je jezik. Damir svoj međimurski kajkavski jezik opisuje kao smiješan, pragmatičan i surov te smatra da se njime ništa ozbiljno ne može izreći. To je „jezik ropski pokornog mediokriteta, šljakera koji se okrene kamo vjetar puše, koji se ne usuđuje priznati svoju nacionalnost“ (Novak 2005: 110). Kako nekoga tko se srami svoga kulturnoga nasljeđa shvatiti ozbiljno? Ili, kako netko tko se srami dijela sebe može samog sebe shvatiti ozbiljno? Damir se srami vlastitog dijalekta pa je uvijek govorio približno istim jezikom kao njegovi nemeđimurski sugovornici. U skladu s time, Lara Lovrek (2020: 24) je u svom radu zabilježila da je samo 11 % ispitanika, redom Međumuraca, odgovorilo da pri spomenu na sintagmu Međimurska županija, pomisle na *kaj* i *kajkavsko narječje*. Jezik svakodnevice, jezik naših misli i osjećaja, mogao bi biti pri samom vrhu pozitivnih asocijacija na rodni kraj. No, ni kod Međumuraca, kao ni kod Damira to nije slučaj.

O mentalitetu Međumuraca doznajemo i preko Svena. On je izopćenik u vlastitoj obitelji koja smatra da je svako prelaženje izvan okvira *normalnog* ponašanja grijeh. Svoje slobodno vrijeme provodio je „s najrazličitijim ljudima: mormonima, krišnama, raverima, kompjutorašima, glumcima (a znamo da svaka od tih etiketa dobiva neku posebnu auru u kontekstu gradića sjeverne Hrvatske)“ (Novak 2005: 23). No, Sven je izopćenik postao ranije, kada ga je u pokušaju masturbiranja ulovila majka. Spletom okolnosti, na njegovom stolu je u tom trenu *Večernji list* bio okrenut na stranici koja prikazuje članove grupe *Neki to vole vruće*, a ne Tajči. Ni jedno objašnjenje roditeljima nije bilo dovoljno – mislili su da je homoseksualac. Nazvali su ga sotonom i svinjom

⁴ Grad u Međimurju, 40 km jugoistočno od Čakovca.

te mu prijekali iscjeliteljima i egzorcizmom. Majku je nemili događaj pogodio jer „je drkao (jer 'zbog toga Bog plače') i jer je mislila da je peder (jer zbog toga valjda Bog pomahnita)“ (Novak 2005: 40). Majka se cijelo vrijeme molila za njegovo *preobraćenje*, a čim bi se Sven nasmijao ili našalio, ona bi ga podsjetila da je Isus za njega umro na križu. Što god radio, mislili su da je zločest. Otac je za njegovo *stanje* osmislio i terapiju: vodio ga je sa sobom i njegovim prijateljima u lov, nadajući se da će postati pravi muškarac kada ubije životinju. Ali „kada se ispostavilo da bi on radije sačmom probušio nekog od polupijanih debelih nazovilovaca nego ubio fazana, u njegovu ocu nije više postojala nikakva sumnja – mali je peder“ (Novak 2005: 40-41). Ovakav niz događaja mora negativno obilježiti dijete od trinaest godina koje je ionako zbunjeno, koje se razvija mentalno i seksualno. Njegovi roditelji klasičan su primjer zaostalog ruralnog mentaliteta koji se boji, srami, grozi i bori protiv svega što je iole drugačije, pa makar to bio i vlastiti sin. Ni majka ni otac nisu bili dovoljno obrazovani da od ove situacije ne naprave pomutnju, ali su ostali dosljedni u nepokazivanju brige i empatije prema svome djetetu.

S druge strane, Michaelini roditelji su prema njoj bili i ostali indiferentni:

Za stolom se vodio tipičan razgovor te obitelji, mumljajuća i mljackajuća razmjena potpuno nebitnih informacija. Tko je umro, tko je imao prometnu, tko prodaje kuću, kome sjedaju na plaću, tko ima rak na debelom crijevu, jesi odnio one papire, budem sutra, moram i do banke skočiti. Ivek nikada nije puno govorio sa ženama (kao ni otac mu), a to je posebice važno za žene u njegovoj obitelji (Novak 2005: 124).

Umjesto da roditelji razgovaraju sa svojom kćeri o, primjerice, tome kako je i što joj se novo događa u životu, njihov razgovor sveden je na sporedno. Dok možemo pretpostaviti da je većina muškaraca u njihovoj zajednici na razini Michaelinog oca, Svenov otac se u tom društvu veliča:

[...] stavljalno je Svenova oca bliže arhetipu plemenitog intelektualca nego zidarske seljačine. Što to znači u kontekstu malog grada sjeverozapadne Hrvatske? Nije psovao, nije ogovarao, nije ružno govorio o ženama u muškom društvu, nije lokao ni pušio. Volio je pogledati film ili pročitati knjigu. Redovito je, nedjeljom i blagdanom, bio na misi. Dao je naslutiti da ima mišljenje o mnogim stvarima i da ima želju mnogo toga razumijeti. Znači nekako bliže poluprofinjenom gospodinu nego hedonističkoj barabi (Novak 2005: 133-134).

Kakvo društvo mora biti da se minimum ljudskosti glorificira? Nerazvijeno, primitivno. Takva priprostost najbolje do izražaja dolazi opisom druženja na dan *Eurovizije* i na dan svadbe Svenovoa

brata. Na dan *Eurovizije* skupljalo se susjedstvo, roštiljalo se i pilo, družilo, vodile su se statistike i komentirali predstavnici. Na svadbi Svenova brata bilo je mnogo „stričeka i teta znojnih tijela“ (Novak 2005: 130) koji su ga vukli na plesni podij. I konobari su se pomiješali s njima svima i „stopili u jednu gnojavu masu pijanog veselja za koju misliš da ne može dugo trajati, no ona traje i traje i traje...“ (Novak 2005: 131). U tom se ozračju znoja i dima pušta strana i svira živa muzika, imajući na umu da „pjevač grupe pola riječi na engleskom proguta, a drugu polovicu izgovori krivo, dok pri pjevanju domaćih bisera najvoli ubacivati prostote, ali među priprostim pukom pjevač ima karizmu Mitcha Buchanona“ (Novak 2005: 131). Kada ovome pridodamo veselje Michaeline majke kada joj s ponosom govori kako ona i njezin muž svake subote odlaze na kartanje, večeru i ples, na kraju jednadžbe dobivamo sliku zajednice koja je usko povezana jezikom, geografskim položajem i kompatibilnim stilom života.

I svega navedenoga može se zaključiti da je Novak najviše pažnje pridao kolektivnom identitetu Međimuraca, koji su tajnoviti, suzdržani i međusobno povezani ljudi. Ovim romanom lagano je zagrebao njihovu površinu, dok će narednim romanima skočiti na glavu i uroniti u njih.

4.2. Črna mati zemla

Črna mati zemla Novakov je drugi roman, prvi put objavljen 2013. godine. Preveden je na nekoliko stranih jezika, dobio je nagradu za roman godine, i dalje doživljava nova izdanja, postavljen je na kazališne daske u obliku jedne od najvažnijih i najnagrađivanijih predstava u novije vrijeme, a roman čeka i svoju filmsku adaptaciju. U pogovoru romanu urednika Krune Lokotara doznajemo zanimljiv podatak o njegovom prvom cjelovitom čitanju rukopisa djela. Naime, Lokotar je Novaku poslao euforičnu SMS poruku: „Bravo. Ne moraš sadit drveće, ne moraš praviti djecu. Napisao si velik roman. Ovo drugo ipak možeš, da ne poludiš“ (Lokotar 2017: 289). *Črna mati zemla* zaista jest važan i dragocjen roman koji iznova iznenađuje i čije dubine se i dalje istražuju.

4.2.1. Dragocjen roman

Roman se sastoji od pet dijelova. Prvi dio je *Proslov*, pisan kvaziznanstvenim jezikom, a posljednji dio je *Epilog* u formi telefonskog razgovora. *Sakupljači sekundarnog otpada* drugo je poglavlje

napisano u trećem licu, a preostala dva središnja poglavlja, *Kako nacrtati učomas*⁵ i *Kutije za bijes*, pripovijeda glavni lik Matija Dolenčec u prvom licu.

U proslavu doznajemo za osam samoubojstava koje su se dogodila u neimenovanom međimurskom selu 1991. godine u relativno kratkom periodu od mjesec i pol. Taj slučaj postao je predmetom jednog znanstvenog istraživanja pa saznajemo i ponešto o žrtvama i o ispitanicima istraživanja (od ispitanika najviše o tada sedmogodišnjem M. D.).

U drugom poglavlju prikazan je ljubavni i posljedično životni krah pisca Matije Dolenčeca. Dina je s Dolenčecom prekinula zato što joj je lagao uglavnom o svojoj prošlosti, ponekad svjesno, a većinom nesvjesno. Zbog doživljene i potisnute traume iz djetinjstva, Dolenčec je *rupe* u sjećanju popunjavao tuđim sjećanjima i pričama. Nakon prekida Dolenčec doživljava spisateljsku krizu, a nakon razgovora sa sestrom i čitanja izvještaja o spomenutom istraživanju, napokon se počinje prisjećati svega što je zakopao duboko u sebi.

Treće i četvrto poglavlje pripovijeda sam Dolenčec kao petogodišnji, odnosno sedmogodišnji dječak⁶. U njima su kroz kroz retrospekciju isprepletene teme o pedefiliji, ekologiji, nacionalnom suverenitetu, nasilju, samoubojstvima, lažima, prijateljstvu, smrti oca, lokalnim legendama, ali i o samoći, okrutnosti i ljubavi. Dolenčec se prisjeća svega, od očeva sprovoda, za čiju smrt je krivio sebe, neprihvaćenosti i nemanja prijatelja, nerazumijevanja okoline, imaginarnih prijatelja Pujta i Hešta, bakinih priča, predškole, prijatelja Franje, odlazaka na Muru, pa sve do žrtava samoubojstava u čijoj se blizini nekako uvijek našao.

Osim slojevitih događaja i široke galerije likova, slojevit je i jezik romana. Naime, neki dijelovi romana pisani su na kajkavštini, odnosno na gornjomeđimurskom dijalektu. Kajkavština daje notu autentičnosti Dolenčecova djetinjstva u Međimurju, koje je trebalo biti bezbrižno, a bilo je sve samo ne to. Strahimir Primorac (2013) tumači kako *Črna mati zemla* snažno ocrtava Međimurje, što zbog toga što je Novak Međimurac, što zbog smještanja radnje u samozatajan dio Hrvatske i korištenja kajkavštine. U skladu s time, Mario Kolar (2014: 193) navodi kako je Novak ovim romanom

[...] uspio dati adekvatan i do kraja rezolutan odgovor na sve one tobožnje nepremostive kulturološke, idejne, jezične i ine razlike u hrvatskoj književnosti – uspio je elegantno i bezbolno, a umjetnički relevantno i moderno anulirati tobožnju nepremostivu polariziranost hrvatskog društvenog bića između tobožnjih centara i periferijâ, metropolâ i provincijâ,

⁵ Ako se zadnja riječ čita s desna nalijevo: *Kako nacrtati samoću*.

⁶ U dijelu *Kako nacrtati učomas* Matija ima pet, a u dijelu *Kutije za bijes* sedam godina.

gradova i sela, jezika i dijalekata, stvorivši svojevrsan model koji je u mogućnosti odgovoriti na sve izazove našeg naizgled 'prekompliciranog' identiteta.

Preostaje nam otkriti kako je Novak u ovome romanu ocrtao identitet međimurskog sela na južnoj obali Mure.

4.2.2. Kolektivni identitet u *Črnoj mati zemli*

Za razliku od *Obješehih*, *Črna mati zemla* uranja duboko u kolektivni identitet Međimuraca. Na samom početku romana spominje se osamdeset i šestero ispitanika koji navode predodžbu prema kojoj je na tajanstven način spominjana samoubojstva više mještana prouzrokovao tada sedmogodišnji dječak. Iako ti iskazi graniče s kolektivnom paranojom, pitanje je kakvi to ljudi mogu za samoubojstva okrivljavati dijete? Na narednim stranicama u romanu na to pitanje dobivamo i odgovor.

Međimurci se kroz predaje opisuju kao „najmanji, ali ujedno i najmarljiviji i najgostoljubiviji ljudi“ (Novak 2017: 95), a ovako ih opisuje iotac Dolenčecova prijatelja Dejana: „Mi Međimurci smo vrejen narod, dobri radnici šteri se nigdor ne buniju i zadovolni smo s tem kaj imamo, razmiš me? (Novak 2017: 125). Ovakak opis u romanu podudara se i s prethodno spomenutim istraživanjem (Lovrek 2020: 24), gdje su „marljivi, vrijedni i dobri ljudi“ pridjevi koje si pridaju Međimurci sami. S ovime je u suprotnosti Dolenčecov tijek misli na očevu sprovodu. Da si odvrati misli, razmišlja o tome kako ljudi u selu dobivaju nadimke i dolazi do zaključka kako nadimak dobivaš ako se praviš pametan, ako konstantno nešto ponavljaš ili ako si jednostavno drugačiji od drugih. Netko tu drugost primijeti naglas pa ju primijete i svi ostali, a nadimka se nemoguće riješiti. Također, nadimak nije mogao dati bilo tko. Primjerice, jedini električar u selu Imbra izmislio je neke od najružnijih nadimaka. Zbog takvih su ljudi seljani pazili što rade i govore. Osim što su se ljudi jedni drugima rugali, nerijetko su jedni druge ogovarali, a posebno se pazilo na to što selo misli:

Često se povlačila u svoju sobu i puštala ploče, a baka ju je pitala što će susjedi misliti (Novak 2017: 108).

[...] činilo mi se da izdaleka vidim kako dvije žene razgovaraju nešto povjerljivo s prodavačicom i pokazuju na mene ili na mamu [...] (Novak 2017: 142).

Pobegli su od hiže. Morete to slobodno reći. Ionak već svi f selu znajo (Novak 2017: 154).

Nešto se događa s Vašim djetetom, čula sam da se po selu priča (Novak 2017: 155).

Dalmatijec ti veli kak je, a nej Međimurec – fini ti je v lice, a za hrptom sere po tebi (Novak 2017: 186).

Žene na ulici prigušeno su pričale kako je strašno što netko tako mlad digne ruku na sebe, a neke su se još prigušenije pitale kako to da su uzeli krizanteme, a ne karanfile, pa ipak je naš Marijo umro, da itak od Marija kum ima njemačku penziju i da nije morao biti tako škrt. Muškarci su pričali o Tuđmanu, Srbima, referendumu, krumpiru i vodovodu. Netko je pripomenuo i da ne zna kako je moguće takvom mladom čovjeku staviti crveni, a ne bijeli lampaš na grob. To se jednostavno ne šika i u kurac (Novak 2017: 207).

A moguće i da su Zdravko i Marijo bili topla braća [...] govorili su ljudi u selu (Novak 2017: 209).

Susjedama je sama činjenica što je ova govorila o svojim snovima bila dovoljna da prošire vijest da se Trziki malo ftrgnulo v glavi (Novak 2017: 216).

Ostali su živjeli nekako iz dana u dan i veselili se što se selo ne spominje na vijestima. To bi bila velika sramota (Novak 2017: 247).

Zaista je puno dijelova u romanu u kojima se smjelo kroji ogovaralačka odrednica kolektivnog identiteta mještana. Ogovaraju žene u trgovini, učiteljice u školi, žene na ulici prije sprovoda, susjedi jedni druge, ali pazi se da sve što se dogodi u selu ostane u selu. Riječ je o dvoličnosti, koju bismo mogli definirati i kao lažnu dobrotu. Ni za to ne nedostaje primjera:

Kada bi netko od susjeda stajao iza kosilice i pokušavao ju krenusti, uvijek bi se našao neki prolaznik s genijalnim prijedlogom: 'Kaj kosili bute?'. Odgovor bi često bio potvrđan, uz obavezan dodatak riječi 'malo', valjda da se sugovornik ne uplaši ili uvrijedi od količine rada. Odgovor prolaznika morao je sadržavati pohvalne riječi 'lepo' ili 'fajno'. [...] Za petnaest minuta ovaj koji je pitao također kreše kosilicu. Zna on da nema govora o malo košnje i što će ljudi reći ako i on ne pokosi. Za daljnjih petnaestak minuta pale se još dvije-tri kosilice u susjedstvu (Novak 2017: 124).

Ljudi u seli nikada nisu bili odviše topli jedni prema drugima, činilo se da si neprestano nešto zamjeraju. Ako već ne nešto što su napravili, onda nešto što će tek napraviti (Novak 2017: 201).

Voljelo ga⁷ je podjednako i mlado i staro, pa su njegove zgode, i kojima je bio i zao i sebičan i pokvaren i pijan, prepričavali kao da ne može drugačije nego biti dobar (Novak 2017: 201).

⁷ Marijo Brezovec, prvi u selu koji je u tom periodu izvršio samoubojstvo.

Dečki koji su napucavali loptu u Franca govorili su da su bili toliko dobri, pa su pustili glupog dječaka da igra nogomet s njima i eto što se dogodi kad hoćeš napraviti dobro djelo (Novak 2017: 206).

Ovi opisi i dalje su u suprotnosti s opisom Međimuraca kao *dobrih* ljudi, međutim, u skladu su s odgovorima lokalnog stanovništva na pitanje što im se najmanje sviđa u Županiji (Lovrek 2020: 26) – međimurski jal i mentalitet ljudi. Ovim crtama kolektivnog identiteta moramo pridodati i sastavnicu rodne neravnopravnosti. Naime, odnos između žena i muškaraca u selu je diskriminirajući. Žene su, pogotovo one starije, redom domaćice, kuhaju, odgajaju djecu, dotiču se banalnih tema, dok muškarci vode glavnu riječ, bave se politikom, izlaze, dotiču se svjetovnih tema i često određuju tuđe sudbine, a takva razdioba očita je i kod djece.

Goran Brezoovec je bio najveći u razredu, tata mu je bio predsjednik Mjesne zajednice, a mama radila na pošti, pa su svi htjeli biti dobri s njim (Novak 2017: 117).

Na stopalima je umjesto čizama imao zavezane bakine bijele kuhinjske krpe s plavo izvezenim izrekama: 'Objed skuhan sav u šali – sad će mužić da ga hvali' i 'Kuharice manje zbori da ti ručak ne zagori' (Novak 2017: 144).

Kad se ogranak osnovao, glavni su bili sami muškarci – jedan učitelj, jedan doktor, predsjednik Mjesne zajednice Đura koji se sada sa ženom pojavljivao u crkvi, sveprisutni Pišta i nekoliko gastarbajtera (Novak 2017: 183).

Zvonko je rekao da je moguće da je Zdravka varala žena, jer je radila kao tajnica u tvornici mesnih prerađevina u Čakovcu, lakirala nokte i šminkala se (Novak 2017: 209).

No, u selu su starije žene, osim o smrtima, najčešće govovrile o tome koja je što kuhala, pa je Trezika napadno lagala o tome (Novak 2017: 220).

Zabrinutost su pokazivale samo starije žene, no one su ionako bile predodređene za lamentiranja o suši, siromaštvu i teškim bolestima (Novak 2017: 229).

Njega su svi slušali i mislili su da je uvijek u pravu i sve zna jer je bio najveći, a tata mu je bio predsjednik Mjesne zajednice (Novak 2017: 231).

Muški su govorili da nije u redu da su jadnog Mladena ispitivali na policiji kao da je kriminalac, a žene su se pitale kako će sad on s djetetom i kako to da se dobrim ljudima uvijek dešavaju loše stvari (Novak 2017: 239).

Položaj žena u selu bio je nezavidan i svako odmicanje od onog što se smatralo normalnim, poput lakirannja notkiju, strogo se kažnjavalo. Na kraju krajeva, Milica Horvat je počinila samoubojstvo

jer je njezin muž bio pedofil. Iako je svojim očima vidjela što radi Franji Klancu (mučna scena silovanja), nikome se nije mogla obratiti za pomoć jer je znala da joj nitko ne bi vjerovao. Milica je živjela u društvu koje ne bi ni na trenutak posumnjalo da je ona u pravu, jer se Mladen izvana činio kao savršen muž, a ona je ipak – samo žena. Grozni su, ali nadasve bolni, ovi prizori oksimoronskog društva koje je, nažalost, u nekim pogledima i dalje ogledalo današnjice. „Dok smo na velikom kupu, ne vidi se kuliko smo svi čudni...“ (Novak 2017: 251), govori prije samoubojstva Zvonko Horvat. Pomalo proročanski, upire prstom o svoju međimursku fiktivnu, a mogli bismo reći i našu zbiljsku, zajednicu i tjera nas na razmišljanje o vlastitom i kolektivnom identitetu društva u kojem živimo.

4.3. Ciganin, ali najljepši

Aluzije na *Ciganina, ali najljepšeg* Novak je iznio već u svojem prethodnom romanu, *Črna mati zemla*: „E, jebote, ovo je najbolje kaj sam čitala zadnjih godina. I plakala sam i smijala se. Kakva imaginacija! Nemrem vjerovati da osobno poznajem nekoga tko tak piše“ (Novak 2017: 23). Predskazanje recepcije romana je pogođeno. *Ciganin, ali najljepši* treći je Novakov roman objavljen 2016. godine. Za njega je dobio više nagrada nego za prethodne romane, a uspješno je i postavljen i na kazališne daske. Prema zapisu na koricama romana urednika Lokotara, roman je analogan *Zločinu i kazni* pa mu treba pristupiti oprezno i obazrivo. A kako drugačije i pristupiti djelu književnika svjetskog kalibra.

4.3.1. Hrabrost

Roman *Ciganin, ali najljepši* dijelom je krimić jer donosi priču o brutalni ubojstvima, no, nastavno na Lokotarove riječi, treba biti oprezan sa žanrovskim odrednicama „stvari [se] ne smiju strogo gledati, ni suditi, jer je krimić koliko i *Zločin i kazna*“.

Ciganin, ali najljepši podijeljen je na sedam dijelova, od kojih prvih šest nosi nazive različitih vrsta straha: *OjkoFOBija: strah od poznatog*; *SpektroFOBija: strah od vlastita odraza*; *AnkiloFOBija: strah od paraliziranosti*; *TripoFOBija: strah od rupa*; *DecidoFOBija: strah od izbora*; *SimetroFOBija: strah od simetrije*; dok zadnji nosi naziv izopačenog uživanja: *Nekrofilija: uživanje u promatranju mrtvih*. Strah je česta ljudska emocija pa, kako navodi Andrijana Kos-Lajtman

(2017), ne iznenađuje što je upravo strah fundamentalni strukturalni koncept djela. Unutar glavnih nabrojanih poglavlja romana smješteno je desetak potpoglavlja, u kojima se izmjenjuje četvero pripovjedača u prvome licu: Milena, Nuzat, Plančić i Sandi. Kako navodi Kolar (2016), ovakva nelinearna organizacija narativa u funkciji je naglašavanja ravnopravnosti svih četiriju priča.

Međimurka Milena četrdesetinaštogodišnja je rastavljena žena koja se vraća u svoj rodni Sabolščak, gdje se brine za dementnom djeda. Nuzat je Kurd koji je prisilno napustio Mosul trbuhom za kruhom, u potrazi za boljim životom. Plančić je policajac iz Zagreba poslan u Međimurje da razriješi ubojstvo koje ima potencijal postati skandalom. Sandokan zvan Sandi je mladi Rom iz Bukova Dola koji dolazi u Sabolščak želeći postati ravnopravan član zajednice. Narativnu kompleksnost romana dodatno začinjavaju poglavlja u obliku replika. Naime, Milena, Nuzat i Plančić (pri kraju djela) kao protagonisti odgovaraju na postavljena pitanja nepoznatog sugovornika. Čitateljima su objelodanjeni samo odgovori spomenutihprotagonista pa čitatelji trebaju sami zaključiti s kime oni razgovaraju. Tako bi Milena mogla voditi razgovor s nekom novinarkom ili osobom iz policijskog miljea, a potencijalno i sama sa sobom. Što se Plančića tiče, opet je na nama da odgonetnemo s kim razgovara, iako se da naslutiti da mu je sugovornica novinarka ili kolegica iz policijskog svijeta. S druge strane, Nuzatov sugovornik nije sasvim nepoznat, naime riječ je o prevoditelji koji prevodi njegov iskaz o traumatičnom bijegu pred policijom. Zadnji dio romana je najkraći i donosi paratekstualni fragment u kojem se razrješava središnje ubojstvo. Iz dosadašnjeg opisa može se razlučiti da je riječ o iznimno slojevitom romanu, no kako navodi Kos-Lajtman (2017), unatoč tome roman nije zamoran nego neprestano zadržava čitateljevu pažnju.

Za razliku od prva dva Novakova romana koji su okupirani međimurskim identitetom, *Ciganin, ali najljepši* portretira više kolektivnih identiteta, o kojima će biti riječ u narednim poglavljima.

4.3.2. Kolektivni identiteti u *Ciganinu, ali najljepšem*

Kao što je spomenuto, u *Ciganinu* se izmjenjuju četiri pripovjedača, od kojih svaki ima svoju logiku, brige, preokupacije, žudnje, osjećaje, strahove i emociju. Katarina Luketić (2016) objašnjava kako Novak kroz različita književna sredstva i diskurs uspješno na dijelove rastavlja kolektivne identitete čiji su članovi spomenuti pripovjedači i tako na jednome mjestu obuhvaća

heterogenost i kompleksnost stvarnoga života, oslušujući njihove unutarnje glasove i ispisujući njihove životne priče. Četiri spomenuta pripovjedača nisu tipični predstavnici svoje socijalne grupe ni indikatori njihova kolektivnoga stanja, već su neprestano na rubu da postanu izopćenici iz svoje zajednice. Svatko od njih na svoj način i pripada i ne pripada svom kolektivu. Kroz njihove sudbine izdvajaju se četiri najopsežnije opisana kolektiva – Međimurci, Romi, policija i migranti. Što su njihove identitetske odrednice? Čega se boje? Kako se odnose prema drugima? Na ova pitanja Novak odgovara hrabro i bez zadržke. Jer, kako glasi dio prve rečenice romana, „samo su dva iskonska straha“, a ostali su naučeni. Odgovori u narednim potpoglavljima prikazani su usporedno za prva dva identiteta jer ih nije nemoguće izolirati, a k tome tek u njihovom suodnosu dobivamo njihovu kompletnu sliku. Kolektivni identiteti policije i migranata ipak su odvojeni u zasebnim potpoglavljima. Posljednja rečenica u *Ciganinu* glasi: „Od nadležne socijalne službe traži se [...] utvrđivanje identiteta“ (Novak 2016: 392). Kako navodi Luketić (2016), kultura nas uči strahovima, uči nas bojati se drugačijeg i nepoznatog i ta Drugost većinom ostaje samo to – nešto što nam ne pripada, nešto što nas se ne tiče, nešto na što možemo zažmiriti i što je manje vrijedno. U takvoj kulturi protiv različitosti se zazire, bori se nogama i rukama, stvaraju se stereotipi i predrasude te strah da u njima ne prepoznamo sebe. „U takvoj kulturi postoji onaj ljudski elementarni strah koji svaki pojedinac trpi od svoje najbliže okoline, od svog stada i od svojih najrođenijih. Dakle, od neprihvatanja“ (Derk 2016).

4.3.2.1. Na rahlom tlu

Uvid u kolektivni identitet Međimuraca dobili smo kroz Novakova prva dva romana, a u *Ciganinu* se on proširuje, nadopunjuje i zaokružuje. Identitet je, kao što je i spomenuto, određen i kulturno-povijesnim naslijeđem određenog teritorija, kraja, regije (Petrović 2006: 226). Radnja romana smještena je na sjever Hrvatske u fiktivno selo Sabolščak, u kojem se pojavljuju i Romi, policija i migranti čiji su kolektivni identiteti isprepleteni s međimurskim. U analizi je nemoguće odvojiti radnju od identiteta tako da će oni prikazivati usporedno.

Prvo poglavlje romana započinje Mileninom podjelom Sabolščanaca na one koji su se predali očaju, one koji su odmahivali rukama, one koji su maštali o osveti i one koji su kopali kada se rahlo međimursko tlo srušilo na petoricu rudara koji su ostali zakopani u jednoj jami. Oni su po tome ljudi koji su pasivni i aktivni, indiferentni i srčani. Milena ih slikovito opisuje kao kamene

prekrivene kožom – otvrdnule i hladne. Žive šutljivo, pognuto, odmjereno, čudno ozbiljno, skrivaju dobrotu, nikome se ne žele zamjeriti, a s druge strane u njima tinja beskonačni inat jer su praznine nastale od pogibelji rudara popunili Romi, naselivši se u mjesto pokraj, Bukov Dol. Inat se u njima probudio zbog – straha, jer Romi „kažu što žele, uzmu što mogu, ne boje se ni pada ni glasnog zvuka...” (Novak 2016: 17). Netrepeljivost prema njima postaje sve jača, gorčina sve izraženija. Za razliku od njih, djeca u Sabolščaku o njima ne govore, ne stavljaju Bukov Dol na mapu Međimurja i to nije zato što mrze Rome, već zato što o njima ne znaju govoriti da ih ne uvrijede ili da ne lažu. Do prve eskalacije između Sabolščanaca i Roma dolazi kada dvije medicinske sestre po službenoj dužnosti odlaze u Dol. One tamo održavaju predavanja o higijeni i zdravlju, u što pripada i kontracepcija. Kada su za to čuli muškarci iz Dola, pretukli su ih. Tada počinje svojevrsni rat. Trojica Sabolščanaca došla su u Dol i prebila četvero Roma. U razgovoru koji se dogodio prije nego što su otišli, razvidno je da Sabolščanci Rome ne smatraju ljudima. Oni ih žele zapaliti i ne pokazuju žaljenje za pogrešno⁸ prebijenim ljudima.

– To treba s šibom vužgati. Ja već ne bom plaćala poreze, bole ka direkt Cigano v žep porinem!

– Ja bom nekomo lampo spotro. Pa kaj bomo se mi stalno delali helavi? Ka se nekome ne zamejrimo, onak, praf međimurski

Rezultat svega prepričavao se u Sabolščaku s mješavinom neodobravanja i zadovoljstva. (Novak 2016: 19-20)

Oba sela na strah i Drugost reagirala su nasiljem i ta se tegobna premisa proteže kroz cijeli roman. Netrepeljivost Sabolščanaca prema Romima u stvarnosti potvrđuje istraživanje Lovrek (2020), prema kojem čak 50 % Međimuraca smatra da je najveći nedostatak života u Međimurju upravo romska nacionalna manjina.

Na sljedećim stranicama romana Milena nam predstavlja jednog od najvažnijih sporednih likova Marijana Hamera. On je seoski zaštitnik, lokalni poduzetnik kriminalac – istodobno obiteljski i ugledan čovjek i krijumčar ljudi. Ljudi ga se boje, a u isto vrijeme su mu zahvalni. Toliko oprečnih osobina u jednome liku, toliko oprečnih identitetskih odrednica u kolektivnom identitetu Sabolčanaca. Hamer je u selu poznat po tome što rješava stvari. Kako? Nasiljem. I zbog toga je uživao ugled. „Pomalo ga se boje, ali su mu istodobno i zahvalni“ (Novak 2016: 41). govori Milena.

⁸ Sabolščanci nisu prebili Rome koji su prebili njihove žene, već Rome koji su živjeli dvije kuće dalje.

Klupko nasilja počinje se još bolje zapetljivati kada Rom Sandi, „koji nej kak ovi drugi Cigani“ (Novak 2016: 31), dođe u Sabolščak. Iako se Milena u njega kasnije nepovratno zaljubila, kada ga je prvi puta vidjela, obraćala mu se kao da ne čuje ili ne shvaća dobro, kao neravnopravnom članu društva. Nije mu se ni nasmijala na blesavu foru jer se ni njezin djed, kojeg zovu *Japica*, nikad nije smijao Ciganima. U lokalnom frizerskom salonu sutradan vodi se rasprava o pridošlici. Žene su naoko podvojenih mišljenja – ima i dobrih Roma, onih koji žele raditi, ali velika većina njih su kradljivci, nasilnici, bezobraznici, prljavci, iskorištavaju sustav i vuku njihove novce, kunu, nekontrolirano se množe, smrde. U svakoj je primisi u srži: Sandi ne pripada ovdje jer „Cigani po Sabolščako nemajo kaj hoditi“ (Novak 2016: 53). Drugim riječima, s gledišta Sabolščanaca, Romi su izrazito stereotipno ocrtani. No, to ocrtava i njih kao zajednicu koja i dalje ne trpi drugačije, iako ono ima potencijala da postane slično. Možda baš zato.

U narednim potpoglavljima u romanu situacija u selu između Sabolščanaca i Dolčana opasno se zaoštrava jer je netko bacio molotovljev koktel na Hamerovu kuću i jer su neka djeca pretukla dvije romske curice. Simultano se pojačavala i intenzivirala napetost između Milene i Sandija. Počeli su se normalno razgovarati, dopisivati se, a Milena ga je poslije posla pozvala na palačinke. Tada su se prvi put poljubili i zajedno završili u Mileninom krevetu. I to su ponavljali često.

U drugom dijelu romana u fabularnoj liniji koja prati Sandija događaje i dalje prenosi Milena. U lokalnom frizerskom salonu i dalje su glavna tema Cigani i činjenica da Međimurci imaju „strašan kapacitet za gutanje govana, ali kad jednom puknu, ide septički tsunami“ (Novak 2016: 83). Sabolščanci i dalje za sebe misle da su bolji i vredniji od Roma, a od njih se sada odvajaju i ograđuju i fizički postavljanjem noćne straže na izlazu prema Dolu. Više im društvena i kulturna različitost nije bila dovoljna, trebalo se fizički ograditi od Roma. Svo to vrijeme Sandi je i dalje radio kod Milene pa je svojom pojavom još više potencirao sukob. Kakva je zajednica koju uznemiruje pojava mladića koji uredno radi i gleda svoja posla? I dalje ona koja ne podnosi drugačije i koja ponižava. To dolazi do izražaja u sceni kada Mileninoj susjedi Viki ispadne boca mineralne vode na cestu. Sandi je razbijeno staklo na cesti ispred Milenine kuće htio pomesti i u tom trenu se kraj njega našao Vikin sin koji ga upita „...što tu on ima čistiti i neka si ide počistiti svoje selo“ (Novak 2016: 84). Vika na to nije rekla ni jednu riječ, ali nije ni Milena koja je sve to gledala s prozora. Ona mu je pretrpljene neugodnosti pokušavala nadoknaditi seksom i normalnim razgovorom. Između ostalog, Sandi je Milenu učio bajaškom. Naučio ju je psovkama u kojima su

glavne riječi one hrvatske za zaželjeti smrt – tuga, motor i šleper: „...ono što te ubije, naše su riječi u njihovim psokama. Nije slučajno“ (Novak 2016: 85). Oni psuju stalno pa to i ne uzimaju za zlo, u opreci prema Sabolščancima koji takve izrečene psokve ponekad ne zaboravljaju unutar jedne generacije. Kroz razgovore sa Sandijem Milena je imala osjećaj „da je patio što ne može prestati biti Rom“ (Novak 2016: 86). Znao je imitirati muške iz Sabolščaku, početi govoriti o autima i vinu i pljučkati ustranu, uzdisati i prolaziti rukom iznad uha, cigaretu uzimati kažiprstom i palcem. Sandi se dijela svog osobnog identiteta sramio, a nije ga se mogao riješiti. Za to vrijeme u selu se o „Ciganima počelo govoriti kao o štakorima. Brzo se razmnožavaju, jedu sve, šire zaraze, ne pitaju kamo smiju ući. Napadaju bez odgode. S njima se ne možeš dogovoriti“ (Novak 2016: 98). Rome su Sabolščanci sveli na najprostiju životinjsku razinu. U onom istom lokalnom frizerskom salonu sada se govorilo o starcima Marusi i Vajnču kojima je izgorjela staja, a s njom i krava i telić. Nitko nije znao kako je do požara došlo, ali glavni krivci ispali su Romi. Nakon tog događaja, žene su u salonu polako i nježno, ali s druge strane čvrsto i direktno, napale Milenu zbog njezine veze sa Sandijem. One ne mogu dopustiti njegovo doseljenje u selo i žele da ga se Milena čim prije riješi, ipak je on mlad, a ona stara, a u pozadini je zvonilo: ipak je on Rom. Milena je usred „dobronamjernih“ savjeta pohitala kući, a cijelog tog jutra pokraj njene kuće prošlo je nekoliko ljudi. Jedino je Vika pozdravila, ostali su neusmjereni kimajući. Kakva je to zajednica? Ona koja ogovara iza leđa, ali se ne boji sve sasuti u lice, ona koja i dalje ne prihvaća drugačije.

Oko podneva situacija u selu je eskalirala. U Milenino dvorište ušla su dvojica Sabolščanaca – Denis i Čonta. Pozvali su Sandija van i u stresnoj i neugodnoj sceni s Japicom koji viče, Milenom koja lupa šakama, bacili ga na pod i slomili mu nos. Bili bi mu slomili još toga da se na dvorištu nije pojavio Milenin brat koji je smirio situaciju i otjerao Denisa i Čontu, koje je na cesti već ljutito čekao Hamer jer je vidio da nisu dovoljno decentno „riješili“ stvar sa Sandijem. Cijeli ovaj događaj promatralo je susjedstvo – promatrali i šutjeli, što znači da su i odobrali. U ovoj se situaciji osim nasilne crte sabolščanskog identiteta uočava i rodna neravnopravnost. Milenu nitko nije doživljavao niti joj pridavao pažnju, iako je to njezino dvorište isto koliko i bratovo. Tek kada se on pojavio rulja se stišala jer „je naime došlo muško, ne starac, ne ja, ne Ciganin“ (Novak 2016: 102). Milena slikovito opisuje neravnopravnost pomoću opreke sin – kći: „Znamo kako to ide s kćerima kod nas. Pazi da se ne sazna. Kad ti si jebe, k'o da ti jebeš. Kad ti jebu kćer, k'o da tebe jebu“ (Novak 2016: 100).

Neizvjesno i nesigurno stanje u selu sa Sandijem naglo se promijenilo kada je jedne noći po njega došao Hamer. Ono što se na tren činilo kao tračak nade zapravo je bilo nagovještaj smrti. Hamer ga je te noći trebao da mu hitno na kombiju popravi akumulator. Poslije je Sandi Hameru pomogao u vikendici nositi klupice, a zatim s njim na kratko popio piće. Tih pola sata s Hamerom preokrenulo je odnos Sabolščanaca prema Mileni, ali i Sandiju. Više nisu ignorirali ni jednog ni drugog, Sandi je bio nadomak prihvaćanju. Bez obzira na savršeno nevjerovatnu priču, Milena nam odaje kako se moglo naslutiti da Sandi zajedno s Hamerom radi ilegalne poslove jer su radili po noći, odlasci „na posao“ bili su neplanirani, a odgovori na Milenina pitanja o poslu prebrzi i predetaljni. Nju to nije smetalo jer se vodila premisom: šuti i uživaj. Ovo je jedan od trenutaka u romanu kada je Milena, iako većinu vremena izopćenik u selu, njihov ravnopravan član:

Osim toga, moraš znati, ljudi u Sabolščaku slabo pričaju o tome što rade. Čudan sklop. Idealan je posao za tipičnog Sabolščanca nešto što se događa daleko od ulice. Da nitko ne vidi koliko je lagano. Ili teško. Da nitko ne zna koliko zarađuješ, da ne navučesh jal ili posuđivače. Poželjno je i da uzimaš novce nekome tko nije iz sela jer Sabolščanec Sabolščancu najradije radi badava. Nisu razrješili mehanizam kako naplatiti susjedu, a ostati poštenjačina, pa se radije dure (Novak 2016: 129).

Kako je Sandi počeo biti sve sličniji Sabolščancima, ili je Milena htjela da im bude sličniji, nije bilo čudno što ne govori o svom novopečenom poslu. Milena je dotle spremno prešućivala sve što njoj i Sandiju nije išlo u prilog, priključila se zborskoj šutnji, poput molitve. Svoj „status“ Sandi je potvrdio na roštilju Milenina brata. Tamo je pozvao i nekoliko prijatelja sa suprugama za koje je procijenio da im neće smetati što je Sandi Rom. Ali, negdje u podsvjesti Sandi je i dalje onaj koji prenosi bolest. Netko zbog koga možemo postati nešto drugo, ništa lijepo. U istome poglavlju gdje se čini da Sandi započinje nov život, kao ako već ne ravnopravan, onda barem prihvaćen član zajednice, polako dobivamo uvid u Bukov Dol iz Sandijeve perspektive. O njemu je Mileni govorio s prizvukom odustajanja. O svom selu nije imao lijepo mišljenje i svoje je smatrao sebičnima, bezobraznima i nemogućima za dogovor. Ako ih u nečemu ne podržiš, postaneš neprijatelj. Negdje u to vrijeme Sandi je počeo sve više brinuti jer su mu se iz zatvora vratila dva prijatelja: Mirza i Tompo. Ničim izazvan rekao je Mileni: „Da gut ti se čini da se nešči od naših zvlače, nekaj se najde ka ga povleče nazaj doli...“ (Novak 2016: 13). Tu misao možemo definirati dvojako: ili je mislio da će njega povući nazad u jad i bijedu ili da će tamo nazad otići Mirza i Tompo. Sandijevim odlaskom iz Milenine kuće i njezinim čekanjem raspada završava drugo poglavlje romana.

Treće poglavlje započinje uvođenjem novog, glavnog protagonista Sandija. Kroz njegovu osobnu ispovijest Japici iz bolničkog kreveta, Sandi nam daje bolno intimnu projekciju romske zajednice i to, kako navodi Denis Derk (2016), bez predrasuda i papagajskog licemjerja. Općenito govoreći, postoji puno problemskih područja koja jasno specificiraju obostranu generalizaciju unutar odnosa Roma i državnih, ali i društvenih razina u Hrvatskoj (Petrić 2017: 12). Njihova različitost i dalje ih društveno isključuje, ne daje im jednak pristup obrazovanju, zdravstvenoj skrbi i mogućnostima zapošljavanja. U izuzetno puno znanstvenih radova Rome se prikazuje kao žrtve sustava, ali se rijetko koji rad može pohvaliti činjenicom da su zaključci proizašli iz terenskih istraživanja. Kako onda uroniti u tako osjetljivu problematiku? Kako upoznati i prikazati ljude kojima su Hrvati neprijatelji? U pomoć dolazi književnost koja može poslužiti kao *ogledalo stvarnosti*. Sam Novak je ovoj složenosti pristupio *iznutra*. Za pretpostaviti je da će upravo takav pristup uroditi plodom.

Tek u sredini romana saznajemo kako se zapravo zove Bukov Dol – Đinjc. Podijeljen je na tri sela. U najplićem dijelu sela koji vide svi žive najbogatiji. Taj dio zove se Nazmes. U njemu su muški pretili, što znači da mnogo jedu, što pak znači da mnogo imaju. Tamo ljudi imaju aute, njihova djeca ostaju u školi, neka čak odu i u srednju, na svadbe ne zovu cijelo selo, nose zlato. Iz Nazmesa je i starješina Milorad. On i njegov brat Branko glavni su u selu, posuđuju drugima novac, ali svi im vraćaju dok ne umru. A Sandi je iz Globoka, taj dio je najdublje. Dublje u Nazmesu, odnosno između Nazmesu i Gobokog nalaze se Romi koji bi voljeli biti isti kao ovi iz najplićeg dijela. Njihova djeca idu u vrtić i školu, imaju frižidere i kečap i slabije aute do tisuću eura. Cijena je ekvivalentna nevinim mladenkama u Nazmesu. U Globokom žive oni koji nemaju ništa osim dugova, koji nemaju kuće nego kutije od blata. Iz toga blata ne može se pobjeći samo tako, ono je teško i duboko. Muškarci tamo prijete svima, ljudi pijani spavaju pokraj ceste, bebe vrište zamotane u salвете, djecu se gađa i udara da „očvrstu“, iz podova vire hrđavi čavli. Sandi Japici govori:

Mi iz Globokog, kad smo dobri, dobri smo kao kruh, kad smo zli, zli smo do kosti. Nema granica u svađi i tučnjavi. Nemoj se začuditi kad vidiš da susjeda udari trudnicu u trbuh zato što ogovara. Kada netko iz pištolja puca u susjedove prozore. Svako malo prestane postojati sutra za nas (Novak 2016: 185).

Iako Sandi govori „Mi iz Globokog“, on tom svijetu u potpunosti ne pripada, od njega se svim snagama želi odvojiti. Ali u Globokom u njegovom dvorištu je jedan njegov „čvor“. Čvor(ovi)

paukovih niti predstavljaju Sandijeve najljepše i najžalosnije uspomene i, kako objašnjava Kos-Lajtman (2017), oni ga vežu za mjesta gdje je posijao sebe.

Slijedi četvrto poglavlje u kojem Sandi nastavlja svoju priču, prisjećajući se svojih prvih čvorova. I dalje progovora o Đinjcu i o svom očuhu Đaniju. Prema tome kako su se ostali Romi ponašali prema Đaniju, doznajemo mnogo o kolektivnom identitetu Roma. Kao što Sandi za sebe nije mislio da pripada Đinjcu, isto je mislio i za Đanija. Govorio je da je rezao nokte i njemu i majci Albini davao plastične vrećice iz trgovine da u njih obavljaju nuždu budući da nisu imali sanitarni čvor. Oni iz Nazmesa imalu su poljske zahode, a oni u plitkom septičke jame, dok su Globočani imali polje iza svojih „kuća“ na koje su ostali bacali svoje smeće. Kada se zbog tog smeća Sandi razbolio, Đani se razljutio, sazvaio ostale muške iz Globokog i rekao da se stvar mora riješiti. Umjesto pohvala, dobio je kritike i nitko osim Joje nije gani poslušao jer „što on ima zapovijedati“ (Novak 2016: 194). On i Joja mimo toga iskopali su rupu i sa smetlišta donijeli keramičku školjku pa ju pričvrstili na zemlju. Ostali su se začudo držali toga da se od onda tamo obavljaja nužda. Kada bi se rupa napunila, Đani bi školjku premjestio na drugo mjesto. Više nije bilo muha i Sandi se više nije razboljevao. Drugi put se Đani razbijesnio kada je netko iz sela nasred zemljanog puta bacio konzervu paštete. Na nju se Sandi porezao, počeo krvariti pa ga je Đani odvezao u bolnicu. Tamo su u rekli da nije normalan što je došao jer je iz Bukova Dola. Tog dana Đani se posvađao na Ciganskom sudu, rekavši da je selo prljavo i prepuno smeća. Nikada nije bio zadovoljan stanjem u selu. Što do sada saznajemo o Romima? Da žive u nehumanim uvjetima, ali da u isto vrijeme ne poduzimaju ništa da se to promijeni, štoviše, one koji iniciraju promjenu pljuju i vrijeđaju. Unutar svojih krugova diskriminiraju svoje.

Đani se osim sa selom svađao i sa Sandijevom majkom Albinom, koja je bila bolesna i većinom nije radila ništa. Kada mu je prekipjelo jer nisu imali što za jesti, svakog jutra odlazio je na posao u peradarnik. Kući je donosio meso i jaja. Ubrzo zatim počeo ih je prodavati i ostalima. S čovjekom iz tvornice dogovrio se da mu čuva meso koja se inače baca. Ali nije znao da se našao na skliskom terenu. Kupovali su najviše oni koji su najviše i imali, oni iz Nazmesa, sirotinji iz Globokog zadnje komade davao je i besplatno, a ovi i plitkog nikada nisu kupovali. Oni su gledali sa svojih terasa i smijali mu se. Njima je bilo žao, oni su bili ljubomorni jer je Đani i svoje uspio preseliti u pliće. Osoba koja je Sandija podsjećala na Globoko bio je njegov prijatelj Tompo. On je kao mali imao upalu uha koja nije bila liječena pa na jednu stranu uopće ne čuje. Zato više kad govori. Svaki dan očuh ga je tukao, koji, usput rečeno, voli samo njegove sestre. U školi je glumio

da nije gluh kako ga ne bi odveli na neko gore mjesto, iako je teško da postoji gore mjesto od Globokog. Zato su u školi mislili da je glup i zato Tompa (a i ostali Romi) nije volio školu. Jer se tamo sramotio, jer su tamo svi bili bolji od njega. U školi su im se svi rugali, učiteljica ih je branila, ali oni su im pod odmorom uzvraćali tučnjavom. Sandi se u školi ipak nije tukao zbog Đanija. Nije mu dao. U školi je bio dobar, u brzom čitanju osvojio je knjigu *1000 zašto, 1000 zato*, na što je Đani bio vrlo ponosan. Nije mu smetalo što je to pisana riječ, iako ostali u Đinjcju pisanoj riječi ne vjeruju jer u knjizi može pisati svašta. *1000 zašto, 1000 zato* omogućila je Sandiju da ode na rođendan dječaka Mihaela. Za rođendanski poklon Sandi je Mihaelu poklonio Đanijev ručni sat koji je bio nešto najvrednije što je Đani ikada imao. Taj dan Sandiju je zauvijek ostao u sjećanju jer je tada shvatio i razumio razliku između sebe i *njih*. Igrali su nogomet, pili sok, hranili ribice, jeli sendviče i zabavljali se. Nitko svoju djecu nije tukao, već su se s njima igrali. Nitko se nije svađao, nitko nikome nije bio dužan, nitko nije bio prljav i nitko nije bio proklet. Kada se tako živi, nevolje zaobilaze, imaš pravo na život i pravdu. Sandi je bio dijete, ali znao je da *bijeli* žive bolje. Đani se s njim složio, u isto vrijeme naglašavajući nek ih se pazi jer „za njih budeš uvijek manje vrijedan“ (Novak 2016: 205). Osluškujući ovu priču, čujemo da Sadni i Đani razmišljaju drugačije od ostalih Roma. Stoga možemo zaključiti da su Romi nepovjerljivi prema samima sebi i drugima.

Nadalje u romanu Milena nastavlja priču. Odlazi u Bukov Dol kod Sandijeve majke. Tamo je Romi prate i nevoljko objašnjavaju gdje je Albinina kuća veličine autobusne stanice. U trenu kada ju vidi, shvaća da je Albina mentalno retardirana. Htjela ju je odvesti u bolnicu, ali Dolčani joj to nisu htjeli dozvoliti. Za cijelo to vrijeme, policija koja je bila nekoliko metara do njih, nije se miješala.

U poglavlju *Lako je postati rov fišor*⁹ glas preuzima Sandi, koji se vraća u peti ili šesti razred osnovne škole kada je Đani odjednom nestao. Prije toga, on, Sadni i Albina živjeli su relativno dobro, imali su krov nad glavom, televizor i hranu. Kružile su razne priče o tome što se s Đanijem dogodilo. Jedni su govorili da je pobjegao u drugu državu jer je ubio čovjeka, drugi da se zadužio pa su njega ubili, treći da je utjerivao novac. Sandi je mislio da su ga zauvijek maknuli ovi iz plitkog jer im je smetalo što su im došli oni iz Globokog. Na kraju je na ciganskom sudu ispalo da je Đani svima bi dužan novac i u jednome danu Sandi je izgubio svoju sreću. Balog od kojeg je Đani kupio kuću istjerao ih je van, nitko se u to nije umiješao da popravi stvar. Sandi i Albina vratili su se u Globoko. U to vrijeme, socijalna služba počela je Đinjc sve više obilaziti, iako su se

⁹ U prijevodu: *Kako postati opasan romski dečko*.

zadržavali u Nazmesu. Stalno prijete, traže i uvjetuju – ako im djeca nemaju uvjete za normalan život, socijalna ih odvodi, a Romi ostaju bez novčane naknade za djecu. Kada se to, nakon brojnih obećanja, upozorenja, prijetnji i nadzora, dogodi Romi pričaju da djecu odvede u roblje, da ih siluju. To je njihovo mišljenje o službi čija je zadaća pomoći i zaštititi djecu koja su svakodnevno prebijena i gladna. Tompu je gotovo dočekala slična sudbina, ali se „izvukao“ – prestao je ići u školu, a počeo obilaziti smetlišta. Socijalna služba posjetila je i Sandija. Lagao im je i izgurao ih iz dvorišta. S vremenom su Romi naučili kako ih se riješiti – moraju pokazati da imaju hrane, čistu odjeću i četkicu za zube. Onda su ih ostavljali na miru. Kada je trebalo, bili su lukavi. Sandi se snalazio kako je god znao i umio, jeo po tuđim kućama, iz škole donosio hranu kući. Razlike u brigama koje muče Sandija i njegove školske vršnjake čine se nepremostivima. S jedne strane su djeca kojima je jedina briga hoće li napisati zadaću, a s druge strane dijete koje iz škole uzima obrok kako bi kod kuće nahranio majku. Prva skupina djece nije imala nimalo empatije prema drugoj. Oni mrze Rome, izruguju im se i tuku ih. Ali, djeca uče ono što vide od starijih. Sandi u ovome poglavljju priznaje Japici da je u šestom razredu počeo krasti jer nije imao hrane i jer su se Albinini lijekovi plaćali. Krasti su ga naučili Tompa, Jasmin i Mirza. Jasmin je bio dobar u duši, uvijek branio i hranio Sandija, a Mirza je bio drugačiji. On je sve mrzio do te mjere da ljudima nije izgovarao imena jer mu je to bilo ispod časti. Posebno je mrzio Sandija jer je on još uvijek išao u školu. Počeli su krasti po najbližim im gradovima, Čakovcu i Varaždinu. „Ne valja to, znali smo svi mi, Japica. Ali smo znali i da ne ide drukčije“ (Novak 2016: 228). Krađom su postali opasni dečki. Da nisu bili gladni, da Mirzu otac svaki dan nije tukao jer mu je donio premalo isprošenog novaca, da su smjeli i dalje ići u školu, da je Sandi imao za lijekove, da, da, da... može li biti drugačije u društvu koje se pravi slijepo?

Nakon što se u Đinju pročulo da krađu, nitko ih više nije gledao poprijeko, nekima je čak bilo i drago jer „ne bi krali da ne moraju“ (Novak 2016: 240). Mirzi i dalje nije bilo drago što Sandi odlazi u školu jer to znači da se manje može fokusirati na „posao“. U poslu su bili spretni i organizirani, tukli su samo ako je to bilo prijeko potrebno, cure nisu dirali. Pravila za tuču su jednostavna, iako su ih znali oni koji su odrasli u Globokom. Ako se tamo odmah ne postaviš kako treba, ostali će te iskorištavati i uništavati zauvijek. Tako su se postavili i u svojoj prvoj tuči zbog posla u kojoj su prebili konkurenciju iz Preslavca. Jedan od njih završio je u teškom stanju u bolnici, za što je čuo i Starješina. Pozvao ih je na razgovor i ponudio im posao, rekavši da ih više neće braniti pred policijom. Ni posao sakupljanja željeza nije dugo trajao, Mirzi se nije sviđalo to što

dobivaju mrvice, Sandi kod Starješine nije htio ostati iz principa, a Tompa je otišao za njima. Jasmin je jedini ostao. Mirza, Sandi i Tompo opet su počeli krasti, ovaj put akumulatore, sanduke piva, pa čak i krasti iz trgovina, ljudima po poljima uzimati krumpir. Nakon nekoliko dana vratio im se i Jasmin. Opravdavali su se mislima da ne krađu od onih koji nemaju. U trenutku Jasminova povratka, opljačkali su servis elektronike i ukradene mobitele prodavali po selu. Dan kasnije, zaustavio ih je netko, vjerojatno po naredbi Starješine, na ulazu u selo i počeo prebijati. Jasmin se nikada nije vratio u selo, ostao je nepokretan u nekoj bolnici. U Mirzi se probudio nezaustavljiv bijes, u Tompi tuga, a u Sandiju strah. Više im nitko nije mogao pomoći.

U poglavlju *Pad* čitatelj dobiva uvid u novi Đinjc. Na pitanja koja im postavlja neka starija žena s fakulteta, oni odgovaraju lažno. Sandi nam otkriva istinu: Romi se mladi žene jer muškarci podivljaju kada saznaju da curica dobije prvu menstruaciju i Romi se ne cijepe jer misle da je to otrov bijelih. Ljudi koji su im došli silno su htjeli vidjeti njihove prave običaje, a njihovi običaji bili su im pred nosom: oni naprave sve što treba: „To je običaj. Da su samo vidjeli kako smo odlični, kako se prilagodimo“ (Novak 2016: 262). Đinjc se promijenio – prilagođavali su se *bijelima* kada bi to Starješina zahtjevaio. On ih je znao iskoristiti, natjerati vodu na svoj mlin, pa je selu osigurao kanalizaciju, Dom kulture, snimanje filma... Starješina je odgovarao onim zadovoljnima, zbunjenima i ljutima: „...znam kakvi su. Ali mi moramo biti bolji ljudi. Treba dati povjerenja. Nije rješenje. Da se držimo sebe. To suživot. To tolerancija. Duge riječi“ (Novak 2016: 263). Šteta što je ostalo na tome da su to samo duge riječi i ništa više. Starješina je sve ovo promicao jer je od toga imao koristi. A u to se nitko nije mijesao. Kao i život u novom Đinju i Sandijev se život odvijao naizled nabolje jer je upisao srednju školu za automehaničara. Međutim, već je drugi dan dobio plavo oko poslije škole jer ga je neki učenik neosnovano optužio za krađu novčanika i sunčanih naočala. Sljedeći dan on je istu ekipu dočekao sa svojom i vratio im za jučerašnje batine. Sandi se vratio starom načinu života, koji je vrhunac i pad doživio kada su u Đinjc stigla računala od države. Većina računala ostala je stajati ispred kuća pa su ih pokupili Mirza, Tompo i Sandi te isti dan preprodali. Međutim, sljedeći dan došli su novinari izvijestiti kako Romi koriste računala, no računala nije bilo. Starješina je poludio, a Mirza mu prilazi i pokazuje pištolj uz nogu. Opravdava se riječima: „Pa jesam ja kriv što oni ne znaju što bi s tim? Nemaju ih kamo uštekati. Bolje da im dođu pare nego kinesko govno“ (Novak 2016: 269). U ovom slučaju, Mirza je bio u pravu. Zašto ljudima bez struje dati računala, a ne struju? Nedugo zatim, Mirzu, Tompu i Sandiju uhvatili su u

krađi, a posljedica je bila odlazak u zatvor. Sandi nije uhićen jer je Tompo rekao da on nije bio s njima.

Peto poglavlje nastavlja se na Sandijev život bez prijatelja. Bio je izuzetno usamljen, konstantno u strahu. Ali počeo je odrađivati praksu u Sabolščaku jer je to bilo jedino mjesto gdje ništa nisu ukrali. Jedini tko mu je mogao pomoći bio je Starješina. On ga je iskoristio za predstavljanje pred Hrvatima: „Vidi Sandija, završio srednju školu, a doma bolesna majka, gledajte gdje živi. Pa ima li država srca?“ (Novak 2016: 277). Starješina je zaista znao kako dobro iskoristiti situaciju. Uvijek je Rome predstavljao javnosti tako da se priča neka tužna priča, kao da su oni samo htjeli dobro, ali ono tako nije shvaćeno, ili kako su pretjerano kažnjeni za nešto nebitno. Takva prezentacija urodila je plodom jer su odvjetnici u selu počeli dijeliti vizitke, Romi su konačno mogli udariti na državu, na Hrvate. Prvu tužbu u selu dobio je Slađan Oršoš čija je cijela obitelj tukla njegovu ženu. Jednom je dobila izljev krvi u mozak, po nju je došla hitna, a kad je policija privodila Slađana, on se namjerno glavom udario o vrata – i policajac je dobio otkaz, a Slađan petnaest tisuća kuna. Počeli su iskorištavati sustav. Istovremeno, Sandiju su tražili ženu. Htjeli su mu namjestiti djevojku od sedamnest godina koja je očito imala nekih mentalnih poteškoća, a Sandi ih je odbio. Kada ih je odbio, Sandi je od njih dobio prijetnje smrću, od Starješine zavjet da je to posljednji put da mu je „pomogao“, a od Dolčana stalna ismijavanja i ruganja. I ovo je jedna od bitnih identitetskih odrednica Roma. Još jedna je ljubomora koja se vidi kada Sandi želi u selu popravljati aute pa si iskopa jamu, ali mu to blokira Starješina: „Nucaš dopusnico, nucaš uvjete, nucaš OIB, firmo registrirati. Nejde to sam tak. Reda treba biti nekšega. Nej smo džungla. Zakopaj to jamo“ (Novak 2016: 280). Jedini red koji treba postojati jest da Starješina vodi sve.

U vrijeme kada nam Sandi priča pozadinu svog života, Milena se sučava sa surovom istinom o Hamerovu poslu, u čemu je sudjelovao i Sandi. Klupko se odmotava, neke stvari Mileni postaju jasnije, ali koga kod da pita što se točno zbivalo, nitko to ne želi izreći. Jer Sabolščanci su šutljivi i odmjereni i nikad ne izdaju svoje. Svom sugovorniku Milena pokušava objasniti da nije imala pojma, iako „je cijelo selo znalo, ali budući da Sabolščanci o većini stvari šute kao zaliveni, [...], nisam saznala ama baš ništa u tih pola godine u Sabolščaku“ (Novak 2016: 301).

U poglavlju *Hrabrost* spajaju se narativne linije Milene i Sandija, odnosno o već ispričanim događajima sada dobivamo i drugu Sandijevu perspektivu. U Sabolščak je Sandi odlazio jer ga je više bilo strah biti u Đinju. Strah od Roma bio je jači od straha prema Sabolščancima. Međutim,

onih dana kada su tenzije između dvaju susjednih naselja bile na vrhuncu, Sandi primjećuje da je Sabolščak, koji je prije idealizirao, postao sličniji Bukovom Dolu nego ikad prije. Noćne straže ličile su na druženja muškaraca u Đinju – točio se alkohol, mahalo se oružjem. Sandi je često maštao o životu s Milenom, isto kao što je i ona maštala o životu s njim, i više od svega želio je da ga Sabolšanci prihvate. Sve te misli raspršile su se kada su se iz zatvora vratili Mirza i Tompo. Mirzu je brzo trebalo oženiti. Obično sin odabere mladu pa u kuću djevojčice donesu nešto fino i lijepo – zlato, nakit, tepih, bocu nečeg skupog. Majka djevojčice uvjerava sve da se nikada nije vidjela s dečkim, njima je to vrlo važno, zato se djevojke i udaju tako mlade. Za nevine se može dobiti velik novac, a ako nema krvi na plahti poslije prve bračne noći, za mladu se plaća tisuću kuna, a dečko smije odlučiti hoće li uopće ostati s njom. Mirzin brak poništen je dan poslije jer je on svoju mladu prebio na mrtvo ime, ali se Mirza zadužio za svadbu pa se skrivao u kući. Sandi je shvatio da više za Mirzu nema nade, prije je bio zao, sada je divlji.

Sandi se sve više družio s Mirzom i Tompom koji su se navukli na galaksi¹⁰, što je dodatno pojačavalo njihovu ionako izraženu psihozu. Mirza je samo čekao trenutak kada će Sandiju predbaciti to što se viđa s Milenom i to što nije s njima otišao u zatvor. Bio je bijesan:

„Kad si tako glup, vraćaj se tamo da te jebu bijeli. Ako zbog kurve ne možeš biti uz mene, ne moraš se vraćati. Govno jedno! – Tompo je stajao pokraj i pazio da nitko ne smeta Mirzi kad me marinja. – Zbog nerotkinje ostavlja majku, ostavlja mene. Svi ti se smiju. Znaš kako te zovu? Delasebeli. Znaš što, meni za neko vrijeme nećeš više trebati. Onda me zaobilazi. Ali ćeš prije vratiti što si nam dužan“ (Novak 2016: 310-311).

A onda se, poslije, pojavio Hamer i zamolio Sandija za pomoć jer on nije kao drugi Romi. U kratkom poglavlju *Kopači* konačno saznajemo što su to radili Hamer i Sandi – švercali su ljude.

Početak šestoga poglavlja opis je druženja ležernog Hamera i Sandija u vikendici i njihov razgovor o ne tako ležernim temama. Hamer Sandija ispituje što želi od života, na što mu Sandi odgovara da želi samo normalan život bez da ga itko dira u Sabolščaku. Hamer je taj koji njegovu želju može ostvariti, uz uvjet da Sandi pristane švercati ljude. Na prvu se Sandiju zavrti želudac, a na drugu glava kada je čuo koliko bi novca za taj posao dobio. Prihvatio je Sandi ovaj, kako on kaže, čist i uhodan posao, a zauzvrat dobio pozdrave na cesti u Sabolščaku. Nakratko i samo naoko dobio je ono što je priželjkivao – normalan život. Hamer ga je upozoravao na pogreške u poslu, od

¹⁰ Prema Zavodu za javno zdravstvo Dubrovačko-neretvanske županije, Galaxy je psihoaktivna droga koja ima brojne efekte i posljedice.

kojih neke znače tuđu smrt. Ispričao mu je i kako sve funkcionira i koja je njegova uloga u svemu tome. Najbitnije od svega bilo je za zapamtiti da se pravi da nema pojma ni o čemu, da se pravi lud u slučaju da ga uhvate – „delaš se helavi pred policijom“ (Novak 2016: 335).

U *Šutljivoj vojsci* doznajemo da su Sabolščanci vidjeli nepoznatog čovjeka koji se motao oko jedne kuće pa su to prijavili Hameru. Gotovo pri kraju romana kao jednu od krucijalnih odrednica kolektivnog identiteta Sabolščanca vidimo lojalnost i predanost. Oni su primijetivši nepoznatog čovjeka u svom selu, u tijeku istrage dvostrukog ubojstva, umjesto pozivanja policije, pozvali svog zaštitnika jer „znajo ljudi...“ (Novak 2016: 341). Vjerojatno su svi znali da Hamer krijumčari ljude, ali sve dok se migranti nisu zaustavljali i ostajali kod njih, šutjeli su. Sada je šutjela i Milena jer je ona nastavila raditi ono što je Sandi započeo.

U poglavlju *Itak prokleta* potvrđujemo netom spomenutu premisu jer Sandi govori kako Hamer misli da Sabolščanci sve znaju, ali šute jer se oni brinu da se sve događa što dalje od sela. Počeli bi se buniti tek kada bi im migranti došli blizu. Strah bi ih bilo virusa koji ti „črni vrogi“ nose sa sobom, strah da netko ne digne u zrak bolnicu ili poštu, strah da im netko seksualno ne iskoristi kćer u polju. I opet, Sabolščanci i u nepostojećoj situaciji ne žele i ne prihvaćaju drugačije. Sandi riskira i *drugačije* upoznaje s Hamerom i policajcem Padolekom (tek sada čitatelj saznaje da je policajac uključen u šverc ljudima). Mirza i Tompo postali su dio Hamerova posla. Na početku je sve teklo glatko, ali Mirzi je smetalo što je među njma glavni Sandi. Samo su Sandija Hamer i njegovo društvo pozvali na zabavu dobrodošlice. Na njoj su bile maloljetne djevojke iz Moldavije koje dovezli kako bi ih seksualno zadovoljile pa na taj način platile svoj prelazak preko granice. Prema njima nemaju ni truke suosjećanja, poštovanja i milosti, a smatraju da im rade uslugu: „One tak platijo ka ih pelamo prejk [...] Kaj misliš kaj bodo im delali ovi ka ih posle nas dobiju? Nek se prifčijo“ (Novak 2016: 357).

Posljednje poglavlje koje pripovijeda Sandi donosi razrješenje ubojstva. Mirza je zvao Hamera da dođe u šumu jer sa sobom ima dvoje izbjeglica, a tamo je otišao i Sandi. Sandi i Mirza počeli su razgovarati, svađati se, cijeli njihov dijalog je nabijen negativnom energijom, s Mirzine strane mržnjom, sa Sandijeve strane čvrstinom. Slijedi psihotičan prizor koji ne vrijedi prepričavati, on se, kao i cijeli ovaj roman naprosto mora pročitati da bi se razumio. Mirza i migrant su mrtvi, Sandi visi na nekoliko niti svog posljednjeg čvora.

Kako navodi Kos-Lajtman (2017), Novak je na globalnoj razini višeznačno prikazao pojedine kolektivne identitete gradeći ih na principu međusobnog odražavanja. Opisujući Rome i

Međimurce na nekoliko različitih razina i iz različitih gledišta, ispreplićući njihove živote i sudbine, Novak je briljantno nadišao lokalne granice prikazujući stvarnost identiteta dviju tako bliskih, a tako dalekih, tako sličnih, a tako različitih zajednica – Hrvata i Roma. Dijeli ih jezik, mjesto u kojem žive i način života, a spajaju osobine. I jedni i drugi postaju homogeni u svojoj heterogenosti. Milena i Sandi postaju dvojac koji bolno iskreno upućuje i upozorava na svoje i društveno najmračnije slojeve.

4.3.2.2. Slijepa ulica

U drugom¹¹ dijelu romana, pridodaje se i fabularna linija koja prati policijski svijet, u kojemu su u glavnim ulogama istražitelj Plančić, njegov stariji kolega Bule i lokalni policajac Padolek. Plančić i Bule na putu do Sabolšaka dotiču se svakojakih tema, između ostaloga i banalnosti i površnosti posla koji ponekad moraju raditi. Plančić nam svojim opisima konferencija kojima pristustvuje dočarava svoj trivijalan posao koji nije ni postojao prije negoli je Hrvatska ušla u Europsku uniju. Poanta je da na tim sastancima (koji se održavaju svugdje, od Zagreba do Dubrovnika) Plančić bude što dramatičniji te da sve treba senzibilizirati jer je sve inako vrlo osjetljivo. Obavezno treba spomenuti riječi projekt, grant i klaster, Romi i segregacija i novac sam od sebe dolazi, a nikome nije jasno gdje oni završavaju. Bitno je samo da se zna napisati projektna dokumentacija. Plančić nam daje primjer odgojiteljice Romkinje koja je tražila novac za centar za pomoć romskoj djeci pri učenju, ali zbog formalnih stvari taj novac nikada nije dobila pa je otišaoi udruzi za jahanje. Žalosno i porazno jer ovakve inicijative na identičan način prolaze i u stvarnosti. Vožnja se završava razgovorom o slučaju koji su zaprimili:

[...] odmah identificiran Sandokan Ignac, dvadeset godina, iz Bukova Dola, u teškom stanju prevezen u Županijsku bolnicu Čakovec, bla, liječnici se bore, život, kurac palac. Višestruki prijelomi i nagnječenja lubanje. Mhm, okej, dobro. Mrtvozornik proglasio smrti dvojice neidentificiranih... (Novak 2016: 140).

Riječ je o nehajnom komentiranju slučaja koji umanjuje vrijednost Sandijeva života.

Početak trećeg poglavlja iz Palčićeve perspektive saznajemo da je osoba s kojom razgovara žena koju poznaje od prije, potencijalno neka novinarka ili kolegica s posla. Plančić joj

¹¹ Već u prvome dijelu romana čitatelj uočava i fabularnu liniju koju nam priča kurdski migrant Nuzat, no za potrebe ovoga rada o tome će biti riječ u sljedećem poglavlju.

govori da joj neće reći točno sve što se dogodilo u Sabolščaku, a ako mu nešto i izleti, naglasit će joj da taj dio izbriše. Nastavlja opisom lokalnog policajca Padoleka i njegove poslovne ekipe koji su u lošem položaju jer su izgubili neke tužbe, nisu imali dovoljno profiliranih ljudi, nekoliko inspektora, nekoliko njih u ostalim odjelima, a na kraju svi rade sve. Takav način rada ne može biti dobar i funkcionalan. Dio gdje indirektno zagovara uporabu nasilja u određenim situacijama i prekoračenje ovlasti, anonimna sugovornica trebala bi izbrisati. Plančić drugim riječima smatra kako je prije u policiji bilo bolje jer tada nitko nije smio dići ruku na njih. Probleme su rješavali tako da bi poslali interventnu postrojbu koja bi polomila sve živo pa bi nastao mir. Takav princip rada više nije uobičajen pa sada policija mora paziti što i kako radi. Tako su morali paziti i on i Bule kada su rješavali dobiveni slučaj zato što su svaki njihov korak pratili mediji. Jedino je bilo bitno da sve dobro izgleda. Kakvo je zapravo stanje stvari, za javnost je irelevantno. Dakle, odrednica policije je uz nefunkcionalnost i licemjerje.

Tragikomična situacija dogodila se kada su se sva trojica zajedno našli na mjestu zločina u šumi. Umjesto tijela, stavili su lutke da Plančić i Bule mogu vidjeti kako su ležali. Uz to, mjesto je kompromitirano zbog kiše i potencijalnih štakora. Bule zbog Padolekovih objašnjenja za uništeno mjesto zločina počinje gubiti živce. Plančić i Bule su u razgovoru s Padolekom dobili uvid u jednu od odrednica kolektivnog identiteta Međumuraca, a to je inatljivost jer, kako Padolek govori, njih je baš briga za policiju iz jednostavnog razloga – misle da je policija zakala i zato je došlo do problema. Kada Bule sluša Padoleka kako govori, „gubi zadnju nadu da ima posla s inteligentnim oblikom života“ (Novak 2016: 159). Osim što Bule gubi nadu, polako, ali sigurno gubi i svoj razum. Situacija slična ovoj dogodila se na patologiji. Obducent je žrtve nazvao „Iksipsilon“ i „Metuzalem“ za potrebe administrativne obrade. Obje situacije svjedoče o netaktičnosti i neslaganju policije.

U istom tonu nastavlja Plančić koji je za medije dao izjavu o istrazi u tijeku. Prije neg je dao izjavu, u sebi je ponavljao da mora biti sažeta, da ne smije odavati previše, da mora sadržavati provjerene fraze i da on sam mora ostaviti dojam kao da sve ima pod kontrolom jer se ionako njima upravljalo s nekoliko strana. Od njih se očekivala dobra priča koja bi društvo prikazala kao civilizirano. Međutim, dogodilo se suprotno. Osim što se Plančić nije držao protokola pri davanju izjave za medije, na internetu se pojavila snimka mjesta zločina koja je bila okidač za njegovu pristranu izjavu. Prizor na snimci je opušten, policija je zabavljena nekim svojim zadacima dok

publika snima dva tijela koja leže na podu. Na kraju videa čuje se kako netko kaže: „Nešči ih je strelijo kak živino. Evo, počelo je“ (Novak 2016: 179).

Radnja se u ovoj fabularnoj liniji nastavlja dolaskom Plančića, Bule i Padoleka u Bukov Dol. Padolek drugoj dvojici daje upute kako da se ponašaju – pri dolasku u selo obavezno se prvo trebaju javiti Starješini, a zatim se prema njemu i ostalima pažljivo odnositi jer oni nemaju povjerenje u policiju. Plančić je tamo očekivao cirukus, nešto nepoznato. Umjesto toga, dočekali su ih policajci, Milena, Albina i Romi. Govori (i naglašava kako se taj dio u intervjuu briše) kako je „trećina Roma koje je tamo vidio mogla proći pod neku klasifikaciju poremećaja. Svi su nekakva mješavina izobličeneog i veselog“ (Novak 2016: 211). Albinu su nekako strpali u auto, a vani je nastao kaos i metež, stigli su i novinari, ljudi su počeli snimati mobitelima, a policajci nisu mogli naći nikoga s kime bi mogli normalno porazgovarati. Tek nakon toga spomenuti trojac odlazi do Starješine. Njegova žena za vrijeme razgovora nije smjela biti s njima. Na sva pitanja odgovarao je hladno i kratko, ustvari je ponavljao sve ono što su vikali i Dolčani u metežu. U svaki odgovor utkao je prigovor kako nije napravljeno ništa od onoga što im je obećano, primjerica da dio sela nema struju. Policajci su za njih bili oni koji daju pusta obećanja, oni kojima se ne vjeruje. Starješina je cijelo vrijeme glumatao, pravio se poštenim i miroljubivim. U takvom ozračju, uz dodatak hysterije i plača, dočekali su ih i Tompini roditelji. Njegov otac rekao je policiji da „je očekivao kako će se to dogoditi. Rekao je i – prvi u tom selu – da Sandija nitko nije volio jer se pravio da je bolji od drugih. Da si je barem Tompo našao prijatelja koji bi ga cijenio kao ravnopravog“ (Novak 2016: 214). Za dječaka koji je Tompi cijelo djetinjstvo bio prijateljem, koji mu je pri povratku iz zatvora pokušao pomoći pronalaženjem posla, Tompin očuh imao je samo riječi pogrde. Jer ni Romi ne podnose one koji su drugačiji, bilo to izvan ili unutar njihove zajednice.

U narednom poglavlju Plančić razgovara s Milenom i primjećuje kako se uznemirila kada su je pitala za Hamera jer mora paziti na svaku svoju riječ. I Padolek ih je između ostalog upozorio da će se cijelo selo okrenuti protiv policije dirnu li Hamera. Razgovarao je i s Denisom, čovjekom koji je nasrnuo na Sandija. Kada mu je Bule obznanio da je u užem izboru osumnjičenika, Denis je stao u obrambeni stav, počeo govoriti kako se u selu živi u strahu i kako to oni ne mogu razumijeti jer tamo ne žive. Kada su ga upitali za sudionike u nasilju počinjenom u Dolu, Denis je promijenio držanje i počeo govoriti glasnije. Više nije bio u strahu. „Sad nije više on u opasnosti, sad je selo u pitanju. Više uopće nije bio uplašen. Gleda te netremice, a u očima mu jedno veliko 'Jebi se“

(Novak 2016: 238). Slična priča kao i u romskom selu. Za to vrijeme, nadređene je zanimalo brzo i bezbolno razrješavanje cijele situacije prije nego što bukne. Bule i dalje nije bio pri sebi, a Plančić je i dalje šutio jer je jedino što policijskom poslu daje smisao – lojalnost. Svi ostali ideali izgube se u prvih nekoliko godina rada. Zanimljivo je kako se lojalnost kao odrednica kolektivnog identiteta provlači i kroz Međimurce, Rome i policiju.

U poglavlju *Izjava* policijski trojac čeka Hamera. Čekajući, Bule provocira Padoleka, ali ovaj mirno brani Hamera u svakom smislu. O njemu govori kao o čestitom čovjeku koji je svašta prošao u životu te naglašava kako bi se svaki Sabolščanac složio s njim. Bule je paralelno, svakim danom, proživljavao psihički krah. Hamer je na razgovoru bio jasan, glasan, kratak i korektan. Na svako pitanje je tako odgovarao, a kada ga je Bule pitao zašto je baš Sandija odabrao za suradnika, zastao je s odgovorom pa na kraju rekao kako mu ga je bilo žao i ograđuje sebe i Sabolščane od svih stajališta koja bi ga mogla staviti pod etiketu mrzitelja Roma. Tu staje Hamerova srdačnost prema policiji. Njegovi daljnji odgovori su polovični i šturi, odaje taman toliko da nešto kaže i uskoro odlazi iz policijske stanice. Trojac zatim odlazi na ručak i tamo saznaju kakvu je izjavu Plančić dao javnosti.

U petom poglavlju policija i dalje tapka u mraku pri rješavanju dvostrukog ubojstva, iako je sve dobro izledalo na vijestima. Ispitivali su dva međimurska skinsa, ali kako kaže Plančić, ono nije vrijedno spomena. To su dva desna ekstremista iz imućnijih obitelji koja objavljuju gluposti po društvenim mrežama i kojima je vrhunac nasilja bilo naguravanje s pankerima. Padolek je prema njima nastupio preko mjere agresivno, ali bili su očajni. Bule je za to vrijeme i dalje bio u svom svijetu, u jednoj od svojih shizofrenih epizoda. To ne piše u policijskom izvještaju jer Plančić to nije zapisao zbog prethodno spomenute lojalnosti. Bitnije mu je bilo ostati odan Buli, nego iskreno i točno pisati o slučaju. Plančić je do Bule pokušao doprijeti, pokušavao mu objasniti da ga treba jer ne može sam riješiti slučaj, ali pred njim se nalazi čovjek kojeg je isisao sustav, sustav koji umjesto da čovjeku pod pritiskom smanji stres, daje još jedan slučaj koji ga polako, ali sigurno, uništava.

Sljedeće jutro sve se činilo u redu sve dok Padolek, Plančić i Bule u ruke nisu uzeli novine. U njima se nalazio senzacionalistički naslov i kratkovidan članak u kojem se govorilo o ubojstvima. U njemu se Romi prikazuju kao jadan narod kojemu vladajuća kasta ne da normalno živjeti. Hrvati su prikazani kao fašisti i seljačine, a policija kao „intelektualci umjesto žandara“ (Novak 2016: 304). Sabolščanci nisu bili zadovoljni. Jedan od seljana dobio je *intelektualcima* da ih blate po

novinama i nek ne lažu kad već ne znaju raditi svoj posao, a na kraju im je i pljunuo. Do toga je već cijela krčma bila na nogama pa su svi počeli, ovaj put figurativno, pljuvati po policiji. U to vrijeme Padolek je primio poziv u kojem su mu javili da druga žrtva nije ni Rom ni Hrvat, nego čovjek s Bliskoga istoka. Ispalo je da policija ne umije „razlikovati Cigana od Arapa“ (Novak 2016: 307).

Po primitku nove informacije, nastala je pomutnja u medijima, policiji i među Romima. Starješina se ljutio jer su u novine stavili sliku njegove kuće i napisali da je to vila. Sada je promijenio ploču. Više nije pričao gluposti. O Sandiju, Mirzi i Tompu govorili su kao o odbačenima, s napomenom da su oni napravili sve kako bi pokušali pomoći. Za Sandija nadodaju kako je bio arogantan i nije se htio oženiti, a za Mirzu i Tompu kako su se pri povratku iz zatvora počeli baviti mutnim poslovima, a uz to i drogirati. Cijelo to vrijeme su im, naravno, Starješina i njegov brat pokušavali pomoći. U potpunoj suprotnosti s onim što se zaista dogodilo, oni ispadaju licemjerni. Kada su pitanjima izrešetalu Starješinu, policajci su krenuli nazad, svatko na svoju stranu jer su se Bule i Padolek raizlazili u mišljenjima. Iako rješavaju slučaj dvostrukog ubojstva, oni su nekoherentni u svojim odlukama. Plančić se zbog hijerarhije odlučio prikloniti Buli s kojim je posljedično u autu slušao jezikovu juhu Ministra pa Ravnatelja. U ton tonu vodili su i razgovor s Taradijem iz narkotika od kojeg nisu saznali ništa korisno za rješavanje slučaja. Kraj petoga poglavlja završava pronalaskom čovjeka koji ne zna hrvatski, za kojeg misle da je Arapin.

Kurda oni nisu uhvatili nego im se on predao. No, to isto nije pisalo u izvještaju. Nisu ga odmah mogli ispitati jer nije govorio hrvatski ni engleski pa su morali čekati prevoditelja, ali čitatelji već mogu zaključiti o kome se radi jer njegovu priču slušamo od početka romana. Bule ga ni ne želi ispitati jer „dolazi iz zemlje gdje je najčešći kirurški zahvat rekonstrukcija himena. Oni žive na laži“ (Novak 2016: 344). Neobično pristran i stereotipiziran komentar od jednog policijskog službenika, a s druge strane i očekivan jer Bule i dalje proživljava svoju psihozu. Kada je medicinska sestra u bolnici vidjela Kurda, nije bila iznenađena već je komentirala kako je to još jedan od onih koji na crno ide preko granice.

Plančić u zadnjem dijelu šestoga poglavlja svojoj sugovornici priznaje da se audiosnimka razgovora između Kurda Nuzata i prevoditelja ne poklapa s izvještajem ni s osudom. Plančić je slučaj zaključio tako da se priča privede kraju uz najmanju moguću štetu. Naime, nagovorio je Nuzata da prizna da je ubio Mirzu, tobože zato što je Mirza ubio njegova prijatelja Azada i divljački pretukao Sandija.

Posljedica svih tih događaja Plančićev je neokaljani odlazak iz policije. On i dalje misli da je napravio ispravnu stvar za sve, da je pomogao kolegi šuteći o njegovom mentalnom stanju, da je pomogao Nuzatu strpajući ga u zatvor. Još jednom priznaje da je sve u vezi slučaja bilo prljavo, ništa po protokolu i da, ako netko želi tražiti, lako može naći neki propust. Kao svoju pokoru, odlazi Nuzatu u posjet i s njim provodi vrijeme.

Kao što unutar crno-bijele karakterizacije nisu ostali ni Međimurci ni Romi, tako ni policija nije prikazana isključivo dobro ili isključivo loše. Kolektivni identitet tog sustava prepun je mana, dilema, briga, političke (ne)korektnosti, zavrzlama, korupcije, nebuloza, ali ponekad i u sebi sadrži tračak nade da se može drugačije i bolje.

4.3.2.3. Negdje između

Migranti, prisilno iseljeni iz svojih domova zbog sukoba, progona ili prirodnih katastrofa često doživljavaju duboku narušenost u svojim životima. Usred ovakvih kušnji izgrađuje se jedinstveni kolektivni identitet, iskovan otpornošću, izdržljivošću i potragom za sigurnošću.

Uvid u takav identitet dobivamo čitajući iskaz Kurda Nazata Barzanija. Poglavlja koja nam priča Nuzat u dijaloškoj su formi između njega i osobe koja je u funkciji prevoditelja koji prevodi, kako navodi Kos-Lajtman (2017), Nuzatovo traumatično iskustvo bježanja iz Iraka i sve što se na tom putu događalo.

Nuzata upoznajemo već u prvome dijelu romana. Predstavlja nam se kao zidar koji je radio i u muzeju, a prevoditelj naglašava da ne vjerujem onome što govori jer *oni* lažu kako bi lakše dobili azil. Nuzat priču započinje opisom svog prisilnog odlaska iz Mosula prema stricu iz Francuske. Arapin Hasan pokušao ga je uvjeriti kako je odlazak nešto dobro, kako će se kroz nekoliko godina ionako vratiti kući kao gospodin, nakon čega mu uzima svu životnu ušteđevinu. Nuzat je naslućivao zlo. Na svoju kalvariju krenuo je s dvije torbe i nešto novca, zajedno s još dvadesetak ljudi različitih profila – većinom muškaraca, odraslih žena, mladića, djece. Čekajući prijevoz, razgovarao je s mladićem. Dotiču se svakojakih tema, između ostalog stereotipno govore o Europi kao mjestu koje je pripitomljeno, gdje ljudi spavaju s psima, gdje ljudi žive nesretno i neispunjeno pa zato i muškarci i žene piju, ne poštuju starije, gdje su djeca razmažena derišta koja postaju pohlepni odrasli, gdje na ulici napadaju pokriveno žene. Razgovor prekida preseljenje iz kombija u cisternu gdje nastaje kaos. Ljudi po cisterni lete, padaju lijevo-desno, bučno je i mučno.

Više nitko međusobno ne razgovara i Nuzat shvaća da se boji. Put se nastavlja preko granične rijeke u Turskoj. Tada su krijumčari prvi put nasilni prema onima koji bježe. Tuku čovjeka koji nije htio isključiti telefon i onoga koji nije dao novac za prijelaz preko granice. Njemu je Nuzat platio put i tada ga upoznao. Zvao se Azad i Nuzat je u njemu odmah prepoznao nešto crno i trulo. Nastavili su se kretati prema selu u kojem su bila dva velika šatora prenatrpana djecom i odraslima. Azad nije otišao spavati kao svi drugi, nego je njuškao po tuđim stvarima pa su ga krijumčari nasilno izbacili, zajedno s Nuzatom koji je pokušao smiriti stvar, i rekli da nastave sami. Savjeti koje su im dali bili su šturi, ali jasni: neka se klone policije i prilaze vozačima kamiona.

Daljnja Nuzatova narativna linija odvodi nas u njegov prvi bijeg koji se dogodio dok je još bio dijete od desetak godina. Živio je u selu iznad Al-Šikhana sa svojom obitelji kada se zaratilo se između Iraka i Irana. U selo su počeli dolaziti čudni ljudi, kako ih Nuzat naziva, živi mrtvaci: „A bili su strašni ti otrovani poluljudi. Krvarili su iz noseva, imali opekline po koži, neki su bili puni plikova, oči im žute i crne. Dahtali su kao izgubljene duše (Novak 2016: 58). Prvi doticaj s njima imao je kada su u selo stigle jedna djevojčica i njezina majka. Majka je teško disala, a djevojčica maramom držala svoj obraz da zalijepi kožu koja joj je visjela s lica. Nuzatovi su se tih ljudi bojali, mislili su da su zaraženi. Svi su se oni također bojali drugosti, svi osim Nuzatova djeda koji je naredio ostalima da im se pomogne. Prije nego su im uspjeli pomoći, došli su i po njih. Ubili su mu majku, sestru, oca i djeda, stric je preživio jer se pravio mrtav. Ostali su sami, on i njegov mlađi brat, pa su počeli bježati prema jugu. Nuzat se bojao za sebe, ali još više za brata koji još nije znao ni govoriti. Bojao se jer je znao, ako brat umre, umire i on. U vrijeme kada Nuzat priča prevoditelju ovaj dio priče, slama se, počinje histerično plakati, trlja si dlanove o lice kao da ga želi otkinuti. Misli si odvrća kada počinje pričati o zelenom Mosulu, kada je prvi puta zakoračio u njega. No, dolazak u Mosul sa sobom osim zelenila donosi i crnilo, donosi smrt njegova brata. Umro je jer su njih dvojica nekoliko tjedana živjeli u rupi u zemlji: „Kašalj ga je ubio, ne glad. Udahnuo je previše zemlje i jednoga jutra više ga nije bilo. Nisam znao da smrt može i tako izgledati: dijete koje se ne može probuditi“ (Novak 2016: 61). Nuzata su nedugo zatim trojica Arapa odvela u sirotište i pokopala mu brata. Tada je, kao desetogodišnji dječak, shvatio da ne mora mrziti sve Arape zato što je jedan od njih zatukao njegovu djecu, jer ni svi Arapi ne mrze Kurde. Dijete je shvatilo ono što neki ne shvate cijeli život. Sada i prevoditelj mijenja svoj stav, više nije ravnodušan, nego počinje suosjećati s Nuzatom. Nakon šest godina otišao je iz sirotišta,

radio svašta pa na kraju zidao. Mislio je, ako će graditi kuće, steći će pravo na taj grad. Tamo je živio u miru, nitko nije pitao tko je što, sve dok nisu počeli dolaziti Aafari.

Priča se na kraju prvoga poglavlja vraća u kolodvor u Cizreu gdje se Nuzat nakratko čuje sa ženom Dilarom koja mu govori kako se u gradu nešto sprema, a on njoj laže gdje je i s kim je. I dalje je bio s Azadom, u gorem stanju nego što su bili prije. Opljačkali su ih, nisu imali hrane pa su počeli jesti iz smeća, nisu se prali, po koži su im nicali lišajevi, prepone su bile upaljene, a stopala kvrgava, ali bježali su i dalje. Iz očajja prepričavanja svog bijega Nuzata vadi jedino prisjećanje na Lamasua, kamenog krilatog bika. On je u Nuzatovim očima bio slika i prilika Alaha, nekoga tko je moćan i golem. Njegov kip nalazio se u muzeju u kojem je Nuzat radio. Smatrao je da je tamo gospodski raditi, nisi na suncu ni na prašini, a s njim su svi razgovarali kao da je obrazovan. Tamo su šalio na račun toga što je Kurd, a Arapi na račun svoga naroda. „Kamo sreće da je cijela ta prokleta zemlja kao naš muzej“ (Novak 2016: 90), govori Nuzat. Ne žele svi Iranci rat i zlo.

U drugom poglavlju Nuzat nastavlja svoj rakurs iz Istanbula. Sebe jedva prepoznaje, koristi svaku priliku da se čuje s Dilarom, koja mu prešućuje što se događa u Mosulu – nema struje ni goriva, tržnice su zatvorene, sve je poskupjelo, a iranski avioni bombardiraju svaki dan. Kasnije Dilara ne prešućuje da ju je strah jer puštaju ljude iz zatvora, uvode policijski sat, ako vide da pušiš cigaretu, odsjeku ti prste, svaka obitelj mora dati jednog člana u Daeš, samcima se nudi po osamsto dolara mjesečno da se udaju i od ljudi ubiru porez. Za to vrijeme on s Azadom i dalje gladije. Iz Istanbula odlaze kada jedne noći Azad nasilno ukrade nekome novac pa autobusom putuju do Ipsale. Tamo s nekoliko stotina ljudi čekaju prelazak preko rijeke. Sa sobom imaju samo mobitele i novac. Za stotinu dolara po glavi za pola sata vožnje odvođe ih blizu vode. Prvi prelaze oni koji daju još pedeset dolara za čamac. Azad i Nuzat preko rijeke prelaze drugačije, tako da za sebe vežu plastične kanistre užetom, a kada konačno dotaknu drugu obalu, trče dalje u potrazi za zaklonom. U tom gradu ujutro ih dočekuju ljudi pa ih kombijima prevoze u neko skladište. To je bio najgore mjesto koje je Nuzat dotad vidio. U toj dvorani spavalo je minimalno dvjesto ljudi. Svi su se konstantno svađali, odvija se rat između dviju bandi – puno oružja, pljački i silovanja. Nuzat se držao po strani, a Azad spletario. Zaspeltario je njihov odlazak iz *logora* u Kalabaku na farmu jagoda. Tamo su im obećali plaćen posao, smještaj i hranu. Na putu do farme, Nuzat je telefonirao s profesorom iz njegova muzeja koji mu objašnjava situaciju kod kuće:

Sada idemo čuti kako se smijemo ponašati ako nam je stalo do života. Najavili fetvu da se djeci s deformacijama i Downovim sindromom omogući laka smrt. Zamisli te budale. I ne znaš koji su gori. Naši domaći ili ovi što se naseljavaju u prazne kuće izbjeglih. [...] Snimaju se mobitelima, kako ubijaju i razbijaju, viču u kameru da je Bog velik. Jedan se snimio kako jede jetru. Gledaju poštene ljude puše li cigaretu, briju li bradu. To su ništarije i lopovi, kriminalci, alkoholičari. Ako nekog krivo pogledaš osude te na smrt i tvoja obitelj mora platiti za tvoje mrtvo tijelo (Novak 2016: 118).

Čuvši profesora, Nuzat postaje ljut i frustriran i osjeća olakšanje kada mu se na mobitelu isprazni baterija. Pred zoru on i Azad stižu na farmu. To mjesto ih nije učinilo gorima, nego su oni svoje klice zla posijali tamo. Naime, taman kad je Nuzat počeo dolaziti sebi, Azad je i dalje osjećao i nosio nemir. Izostajao je s posla, a kada su to shvatili gazde, od njih je dobio batine. Zamolio je Nuzata da s njim ode popričati s Papousom, djedom vlasnika farme. On s njima nije htio razgovarati, odmah je počeo udarati Azada, a Nuzat ga je pokušao zaustaviti. U jednom od pokušaja, Papous mu je uzvratio, a onda je Azad srušio starca i udario ga u glavu. Na kraju je uzeo i nož i gurnuo mu ga u trbuh. Azad je i dalje zvjerski navlačio sad već mrtvo tijelo dok mu je Nuzat govorio da moraju pobjeći. U bijegu više nisu bili sami jer je cijeli prizor gledao Marokanac, primoran pridružiti im se. Te večeri nazvao je Dilaru koja je pobjegla iz Mosula i shvatio da oni više ne dijele isti život: „Ona ne zna ništa o mom putu, ni ja o njezinu. Nije razumijela što sad, kakva Kalabaka i jagode. Dara je naučio vezati cipele. Plačem jer ne mogu to zamisliti, sram me pred Marokancem“ (Novak 2016: 123). Sljedećih nekoliko dana njih troje ostalo je u nekoj napuštenoj kući. Jedne noći opljačkali su muškarca i ženu uzevši im 700 eura. Dan poslije, Marokanac ih je napustio, a Azad i Nuzat su za tisuću eura s nekim Albancem dogovorili prijevoz do Srbije. Tamo su ostali tjedan dana pa krenuli za Bosnu, pa i za Hrvatsku. Nuzatovo pripovijedanje završava u drugom poglavlju, ali ne završava i njegova priča. Njegovu subinu saznajemo iz Plančićeva kuta i time kao da je Novak naglasio u kojoj mjeri su migranti nevidljivi i nebitni našem društvu, tako dugo dok se ne pojave i ostanu u njemu. Pod prijetnjom deportacije, Nuzat priznaje ubojstvo koje nije počinio. Isto kao i za ostale kolektivne identitete, ni ovaj nije prikazan stereotipno: migranti nisu okarakterizirani kao ljudi koji dolaze s namjerom da promijene nečiju kulturu, politiku, gospodarstvo, nego kao ljudi koji bježe jer je jedini izbor koji imaju umrijeti ili otići. Njihov identitet sazdan je od njihova bijega i svega što im se zbog njega događa. Migranti prestaju biti samo divljaci.

5. Zaključak

U svijetu prepunom različitih kultura, uvjerenja i perspektiva, kolektivni identiteti imaju sposobnost nadići granice nacionalnosti, vjere, zajedničkih interesa i stvoriti veze koje premošćuju jazove među pojedincima. Kako objašnjava Kolar (2016), nasuprot uobičajenim stereotipizacijama Novak u svojim romanima čvrsto, ali savitljivo „portretira predstavnike pojedinih zajednica pokazujući kako nije riječ o homogenim, već bitno raslojenim kolektivima kojima ne smijemo bezrezervno prilijepiti ove ili one etikete kao općevažeće“. Zapravo, Novak prelazi na jednu stepenicu više i njima samima daje kist da nacrtaju svoje platno jer je to jedini način da portret postane autentičan.

U ovom radu analizirala sam koje kolektivne identitete Novak portretira u svojim trima romanima, *Obješeni*, *Črna mati zemla* i *Ciganin, ali najljepši*. U sva tri romana u fokusu je međimurski identitet, koji je prikazan heterogeno, kao sudac i onaj komu se sudi, te kao krvnik i onaj koji zbog krvnika pati. U *Ciganinu, ali najljepšem* tematiziraju se još čak tri kolektivna identiteta. Romska zajednica percipirana je na kao žrtva i kao neprijatelj. Žrtve su jer se percipiraju kao pojedinci bez imena, prezimena i glasa kojima je za funkcioniranje nužna pomoć. Neprijatelji su jer su različiti pa svijet na njih gleda kao na konstantnu prijetnju. Njima slični su migranti koji su predočeni u skladu s njihovim imenom – ljudi koji migriraju, odnosno bježe. Budući da bježe, a identitet je sukus prostora, vremena i zajednice, svoj identitet grade na svojim sjećanjima i svemu onome što im suci i krvnici dodijele. S druge strane, policija je predstavljena kao korumpirani kolektiv koji za zadatak ima mazati oči hrvatskoj javnosti i krojiti priču po njihovoj mjeri jer „draža nam je priča o patnji nego stvarna patnja. O njoj ne znamo kako misliti“ (Novak 2016: 383). Time je Novak prešao granicu Međimurja i destereotipizirano oslikao naše društvo u cjelini. Prema tome, i prema Jakovu Sabljčić i Tini Varga Oswald (2018: 187), analiza kolektivnih identiteta je album kodiranih slika koje djeluju kao duševne siluete „o 'drugima', određenima pojedinim karakteristikama roda, spola, rase, kulture, društva, etničke pripadnosti“.

Kao čitatelji u Novakovim romanima imamo priliku posjetiti izložbu portreta spomenutih kolektivnih identiteta i zagledati se u svaki od njih u nadi da ćemo proširiti svoje perspektive, potencirati smjer okretanja svojeg moralnog kompasa te inkluzivnije shvaćati kolektivne identitete. Poanta je da barem pokušamo razumijeti. Uz to, kako je Novak rekao u jednom od intervjua, možda svijet postane malo bolje mjesto ako počnemo pričati priče o ljudima kojima je doista teško.

I možda u tom trenu pomislimo isto, a možda i ne. No, možda barem poželimo misliti i osjećati isto¹². Možda na taj način dođemo do identiteta koji bi povezao sve nas.

¹² Prema dijelu teksta iz romana *Obješeni* (Novak 2005: 247)

6. Popis literature

Izvori

- Novak, Kristian. 2005. *Obješeni*. Grad Čakovec.
- Novak, Kristian. 2016. *Ciganin, ali najljepši*. Zagreb: Oceanmore.
- Novak, Kristian. 2017. *Črna mati zemla*. Zagreb: Oceanmore.

Literatura

- Bešlić, Matea. 2019. „Kolektivni identitet: meta-analiza socioloških pojmova i teorija s osvrtom na 'Žute prsluke'“. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, god. 13, br. 1-2, str. 75-85.
- Borovec, Krunoslav. 2009. „Policija i mediji“. *Policija i sigurnost*, god. 18, br. 1, str. 64-84.
- Derk, Denis. 2016. „U romanu 'Ciganin, ali najljepši' na početku ne bijaše zločin, nego ljubav“. *Večernji list*. URL: <https://www.vecernji.hr/kultura/u-romanu-ciganin-ali-najljepsi-na-pocetku-ne-bijase-zlocin-nego-ljubav-1133371> (pristup: 1. 9. 2023.)
- „Galaxy“. *Zavod za javno zdravstvo Dubrovačko-neretvanske županije*. URL: <https://www.zzjzdnz.hr/zdravlje/mentalno-zdravlje/1399> (pristup: 1. 9. 2023.)
- „Katalepsija“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=30814> (pristup: 1. 9. 2023.)
- „Katatonija“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=30853> (pristup: 1. 9. 2023.)
- Lokotar, Kruno. 2016. „Ciganin, ali najljepši“. *Moderna vremena*. URL: <https://mvinfo.hr/knjiga/11454/ciganin-ali-najljepsi> (pristup: 1. 9. 2023.)
- Kolar, Mario. 2014. „Zaborav bez kojeg se ne može.“ *Kolo*, god. 24, br. 2, str. 188-193.
- Kolar, Mario. 2016. „Koliko različitosti čovjek može podnijeti? Iščekujući najiščekivaniji roman godine – 'Ciganin, ali najljepši' Kristiana Novaka“. *Hrvatska revija*, god. 16, br. 3, str. 44-45.
- Kolar, Mario. 2016. „Ljubav i kazna“. *Vijenac*, god. 26, br. 595-596, str. 12.
- Kos-Lajtman, Adrijana. 2017. „Ciganin, ali najljepši – veliki roman o bijegu/padu i točkama koje opravdavaju zaustavljanje“. *Artikulacije*, god. 2, br. 3, str. 126-132.
- Kovač, Zvonko. 2018. *Međujezična razlaganja*. Grad Čakovec.
- Kralj, Željko. 2013. „Korupcija u policiji“. *Policija i sigurnost*, god. 22, br. 3, str. 363-372.

- Lovrek, Lara. 2020. *Identitet Međimurske županije i mogućnosti brendiranja kao turističke destinacije: diplomski rad*. Repozitorij Sveučilišta u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:114:528613> (pristup: 30. 8. 2023.)
- Luketić, Katarina. 2016. „Kristian Novak odabrao je teži put, a rezultat je izniman roman“. *Tportal*. URL: https://www.tportal.hr/kultura/clanak/kristian-novak-odabrao-je-tezi-put-a-rezultat-je-izniman-roman?meta_refresh=1 (pristup: 1. 9. 2023.)
- Matić, Renato. 2005. „Svrha i funkcija policije kao društvene institucije – prilog razmatranju sociologije policije“. *Društvena istraživanja*, god. 14, br. 6 (80), str. 969-991.
- Melucci, Alberto. 1995. „The process of Collective Identity“. *Social Movements and Culture*, London: UCL Press, str. 41-63.
- Petrić, Kristina. 2017. *Identitet bez granica – Romi u Hrvatskoj: završni rad*. Repozitorij Sveučilišta u Rijeci, Filozofski fakultet, URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:500428> (pristup: 30. 8. 2023.)
- Petrović, Duško. 2006. „Anatomija identiteta: teorijsko problematiziranje identiteta“. *Etnološka istraživanja*, br. 11, str. 209-233.
- Polleta, Francesca, Jasper, M. James. 2001. „Collective Identity and Social Movements“ *Annu. Rec. Sociol.*, 27, str. 283-205.
- Primorac, Strahimir. 2013. „Potraga za izgubljenim sjećanjem“. *Vijenac*, br. 512. URL: <https://www.matica.hr/vijenac/512/potruga-za-izgubljenim-sjecanjem-22418/> (pristup: 16. 9. 2023.)
- Sabljić, Jakov, Varga Oswald, Tina. 2018. „Stereotipi kao strukturni elementi u romanu "Ciganin, ali najljepši" Kristiana Novaka“. *Visnyk of Lviv University: Series Philology*. br. 1-2 (69), str. 177–190.
- Tolić, Tanja. 2014. „Kristian Novak – Književnik koji je traumu pretvorio u najbolji roman godine“. *Najbolje knjige*. URL: <https://www.najboljeknjige.com/vijesti/kristian-novak-knjizevnik-koji-je-traumu-pretvorio-u-najbolji-roman-godine> (pristup: 16. 9. 2023.)

7. Sažetak i ključne riječi

Sažetak

Ako su ključna pitanja prilikom razmatranja kolektivnih identiteta „Tko smo mi?“ i „Tko su drugi?“, možemo reći da je pitanje identiteta staro koliko i naša povijest. Ako pak književnost definiramo kao sveukupnost pisanih djela koja su na ovaj ili onaj način zrcala stvarnosti, možemo zaključiti da su pitanja i odgovori o identitetu utkani u mnogobrojna književna djela. Kristian Novak, jedan od najpoznatijih suvremenih hrvatskih pisaca, u svoje je romane ta pitanja pretočio maestralno. Cilj ovoga rada je interpretirati utkane kolektivne identitete u njegovim romanima *Obješeni*, *Črna mati zemla* i *Ciganin, ali najljepši*. Istražit će se koji su to identiteti, kako se prikazuju i koji je krajnji rezultat njihova uključivanja u Novakov opus.

Ključne riječi: kolektivni identitet, roman, Kristian Novak, Međimurje

8. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku

Title: Analysis of collective identities in the novels of Kristian Novak

Key words: collective identity, novel, Kristian Novak, Međimurje